

**PRIMORSKI BUNJEVCI KRIVOPUČANI
NA PODRUČJU VIROVITICE
(STUDIJA SLUČAJA UNUTARNJE MIGRACIJE)**

MARIJETA RAJKOVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju
10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

UDK 314.727.3(497.5)"192/193"

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Prihvaćeno: 15. 3. 2007

JASMINA JURKOVIĆ

Gradski muzej Virovitica
33000 Virovitica, Dvorac Pejačević

U radu se prikazuje studija slučaja unutarnje, homogene migracije na primjeru preseljenja skupine ljudi iz ruralnog prostora s obronaka primorske strane podno Velike Kapele (Krivi Put) u također ruralni prostor druge regije Republike Hrvatske, u okolicu Virovitice (Rezovačke Krčevine i Podgorje). Prikazuju se dobrovoljne migracije tijekom dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća. Navode se ekonomski razlozi preseljenja, sjećanja na selidbu, opisuje život u novoj sredini s naglaskom na posljedice migracijskih mobilnosti (primjerice granice između dviju skupina, kulturne procese, translokalizme). Uočavaju se remigracije kod druge i treće generacije migranata, ali i očuvanje svijesti o bunjevačkom identitetu.

Ključne riječi: primorski Bunjevci, unutarnja migracija, translokalizmi, Virovitica, Krivi Put

UVOD

Migracije se kao predmet istraživanja počinju javljati u *spisima ranih teoretičara stanovništva u 19. stoljeću* (Mesić 2002:271). No, (socio)kulturna antropologija je kao znanost relativno kasno počela proučavati migracije. Etnolozi i/ili sociokulturni antropolozi nisu pisali o migracijskim mobilnostima, jer se nisu uklapale u bezvremensku ideju kulture.

Međutim, krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina 20. stoljeća teme iz migracija stanovništva počinju se sistematičnije proučavati. Zanimanje za migrante i migracije raslo je usporedo s povećanjem studija o ruralnoj i urbanoj antropologiji, te su se stoga u ovom razdoblju istraživale ponajviše ruralno-urbane migracije, točnije proučavanje "seljaka" i "domorodaca" u gradovima. Zanimanje za ovu temu raslo je osamdesetih i devedesetih godina 20. stoljeća, kada migracije postaju nezaobilazna tema sociokulturnih antropologa, odnosno etnologa (usp. Brettell 2003:1-2).

Kako saznajemo na mrežnim stranicama Instituta za migracije i narodnosti, u istraživanjima suvremenih unutarnjih migracija u Hrvatskoj razlikujemo dva tipa. Jedan tip predstavlja nastavak *tradicionalnih migracijskih tokova unutar Hrvatske između njenih emigracijskih, prvenstveno brdsko-planinskih, otočnih i ruralnih prostora prema glavnim središtima makroregija i djelomice općinskim centrima*, dok je drugi tip posljedica ratne agresije na Hrvatsku. U prvom se slučaju govori o migracijama kao *procesu unutar regularnog demografskog razvitka*, dok su druge ratne tj. prisilne migracije (usp. <http://www.imin.hr/page/index.aspx?r=2&r1=11>).

* * *

O unutarnjim migracijama na području Hrvatske pisali su ponajviše sociolozi, demografi te pojedini hrvatski etnolozi. Fokus je njihovih radova na teme migracijskih mobilnosti bio ponajviše usmjeren na migracije u smjeru otoci - kopno, zatim ruralno-urbane (selo-grad), te prisilne migracije. U ovom se radu prikazuje studija slučaja dobrovoljnih, homogenih migracija zbog ekonomskih razloga iz jedne u drugu regiju na prostoru Republike Hrvatske.

Višekratna istraživanja (2002 - 2006) na području Senjskog bila, Krivog Puta, Krasna i dijelu Podgorja (Gornja Klada i Babrovača) rezultirala su obradom tema iz materijalne, duhovne i društvene kulture.¹ Tako su

¹ U kolovozu 2002. godine započeo je znanstveno istraživački projekt *Identitet i etnogeneza primorskih Bunjevaca* koje financira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, a čija je voditeljica dr. sc. Milana Čermelić, izv. prof. na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Detaljnije o projektu upućujemo na rad voditeljice projekta u ovom broju *Studie ethnologicae Croatiae*.

istraživane i migracije stanovništva s kraja 19. i tijekom 20. stoljeća.² Zapaženo je kako je velik dio stanovništva s primorske strane podno Velike Kapele i sjevernog Velebita odlazio na privremene, odnosno sezonske radove na područja Slavonije. Značajan je dio njih ostajao ondje živjeti. Ovaj je rad usmjeren samo na primjer migracija s područja Krivoga Puta, s naglaskom na razdoblje dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća kada su migracije bile najmasovnije.³ Nakon višegodišnjih privremenih odlazaka na područja Virovitice, Krivopučani su ondje postupno ostajali živjeti, točnije formirali naselje Rezovačke Krčevine, te kupovali zemljišta u naselju Podgorje.

Istraživanje migracija Krivopučana u virovitičku okolicu provedeno je kroz više navrata i s nekoliko aspekata. Tijekom višekratnih boravaka u Krivom Putu (2003-2006) istraživalo se o odlascima Krivopučana na privremene radove na područje Virovitice, zatim o komunikaciji kako sa samim migrantima, tako i njihovim potomcima, o posjetima istih, obnavljanju obiteljskih kuća, te gradnji kuća za odmor, kako na području Krivoga Puta, tako i bližim turističkim atraktivnijim mjestima.⁴ Druga je faza provedena na području Virovitice razgovorima s potomcima doseljenih Krivopučana u srpnju 2005. godine prilikom gostovanja članova Nogometnog kluba "Bunjevac" iz Krivoga Puta kod domaćina Nogometnog kluba "Podgorje" iz Podgorja, te u nekoliko navrata tijekom 2005. i 2006. godine.⁵ Treća je faza zajedničko istraživanje autorica na području Rezovačkih Krčevina, Podgorja i grada Virovitice.⁶ Tom se prigodom razgovaralo s migrantima i njihovim potomcima s primarnim ciljem da se sazna o procesima njihova uklapanja u novu sredinu te o povezanosti s Krivim Putem.

² Vidi radove M. Rajković: *Prilozi poznavanju migracija Krivopučana*, Senjski zbornik 31, Senj, 2004, 261-286; *Sezonske migracije na području Krivoga Puta: tradicije u recentnoj povijesnoj perspektivi*, Senjski zbornik 32, 2005, str. 273-316; *Istraživanje migracija primorskih Bunjevaca na virovitičko područje*, Baština, broj 2, Virovitica (u tisku).

³ Šira geografska i kronološka analiza uvelike bi premašila opseg jednog članka.

⁴ Istraživanja je provela M. Rajković.

⁵ Istraživanja je provela J. Jurković, dugogodišnja suradnica na navedenom projektu, vidi rad: *Tradicijska prehrana kao prilog poznavanju primorsko-bunjevačkog identiteta*. *Senjski zbornik* (2004) 31: 189-212.

⁶ Rezovačke Krčevine udaljene su 10 km, a Podgorje 6 km od Virovitice.

Migracije su multidisciplinarno područje istraživanja.⁷ Mnoge struke žele odgovoriti na *ključna pitanja: zašto se ljudi sele, tko se seli i što se događa nakon što se presele?* (usp. Brettell 2003:1-7). Na ta se pitanja daju odgovori i u ovom radu. Istražujući migracijske procese iz Krivoga Puta na područje Virovitice, zabilježena su sjećanja na prve godine života u novom prostoru te odnosi između migratornog i domicilnog stanovništva. Stoga se dio rada odnosi na kulturne procese i translokalizme, točnije povezanost migranata i njihovih potomaka s mjestom podrijetla. Prilikom razgovora napravljena je i fotodokumentacija stanja na terenu te su pregledani obiteljski albumi kazivača.

Podaci o migracijama s kraja 19. i početka 20. stoljeća dobiveni su tehnikama intervjua odnosno kroz *life stories* u lokalnim zajednicama. Dio je istraživanja proveden u Matičnom uredu u Virovitici gdje smo pregledale nekoliko knjiga rođenih i krštenih, te u mjesnom uredu Suhopolje gdje smo pregledavale Indekse rođenih, knjigu vjenčanih parova - *Vjenčanike i Zavičajnik mjesta Rezovac*. Također, koristile smo i *online* baze podataka, što je navedeno u popisu izvora.

ODLAZAK ZBOG POSLA ILI TRBUVOM ZA KRUVOM

Jednu od mnogih jedinstvenih migrantskih priča pronašle smo u kazivanju Vladimira Prpića (Podgorje), pripadnika druge generacije migranata⁸:

U Krivom Putu je bilo teško. Škrta zemlja a puno duša ... kod mog oca u Matićima bilo ih je 24 u kući, to je bila zadruga ... pazite, did Jura, od oca tata, pa did Marka, brat od dida Jure, i njihova dica, i opet njihova djeca (...) al oni su odma odlazli za poslom po vani kad su stasali za posao. I tu je bio kovač, i jedan kolar. I oni su se razišli 'r'uvom za krumom. Onda je ostala kuća stara (...) sad je to ničije, ima tamo oko devet jutara zemlje, to su tamo dulibe i šume.

⁷ Pri tome su neke discipline neposredno zainteresirane za studij migracija, a druge tek posredno i djelomično. Među prvima su geografija, demografija, antropologija, ekonomija, urbano i ruralno planiranje te sociologija. U druge spadaju povijest, politička i medicinska znanost (Mesić 2002:239).

⁸ Druga generacija migranata: izraz koji se odnosi na djecu migranata, u pravilu rođenu u mjestu doseljenja (usp. Heršak 1998: 43).

Primarne su gospodarske grane područja Krivi Put⁹ bile stočarstvo i zemljoradnja, a pojedinci su se bavili lovom na divlje životinje, ponajviše bez vatrenoga oružja te pčelarstvom. Većina je muškaraca izvlačila drvene trupce iz šume i prodavala drva, odnosno bavila se *kirijanjem*.¹⁰ Međutim, ove gospodarske djelatnosti nisu bile dostatne za život pa su muškarci nalazili dodatne izvore prihoda što se zrcali u kazivanju Milana Tomljanovića *Periše* (Krivi Put)¹¹:

Mi smo bili kočijaši, neki kirijaši. Neki su išli radit na prugu u Srbiju, najviše u šumu, čak su neki i u Rumunjskoj tesali građu, jer od poljoprivrede se nije moglo živjet. Onda bi obično ujesen uprtili torbu hrane, koliko možeš ponijet i po svijetu ...onda se preko zime vrati nazad, pa u proliće opet.

Hrvatska je tradicionalno migracijska i iseljenička zemlja s povijesno promjenjivim modalitetima migracija, koji su prvenstveno bili pod utjecajem razlika između dosegnute razine društveno-gospodarskog razvitka naše zemlje i zemalja imigracije ili emigriranja stanovnika Hrvatske. Stoga je Hrvatska sa zemljama zapadne Europe i zemljama prekomorske imigracije imala jedan migracijski smjer: hrvatsko emigriranje (usp. Lajić 1998:7). Migracije s područja Krivoga Puta prate trendove migracija s područja ovih

⁹ U daljnjem tekstu koristit ćemo sintagmu područje Krivoga Puta te pod njom podrazumijevati naselja Alan, Podbilo, Krivi Put, Mrzli Dol i Veljun Primorski, kao što je koriste sami stanovnici tih naselja. Naime, prema službenim je podacima Krivi Put samo jedno od naselja koje spada u veću teritorijalnu jedinicu, točnije općinu Senj. U naselje Alan pripadaju zaselci: Alan, Brina, Butković Dolac, Cigići, Klanac Alanski, Rupa, Vrtlina, Zamalić. U naselje Podbilo ubrajaju se zaselci: Cupići, Matić Gaj, Murtići, Panjići, Plemići, Podbilo, Simerići, Šolići, Tomići, Žuljevići; u naselje Krivi Put: Anići, Gorica Krivoputska, Krivi Put, Longovac, Nikolići, Šošina, Šojatski Dolac, Špalji, Špinići, Zekanovići; u Mrzli Dol: Katići, Kostići, Lipo Jela, Lučići, Mrzli Dol, Pavelići, Pavići, Rusova Draga, Stanić Breg, Tamburi, te u naselje Veljun Primorski zaselci: Brezica, Burići, Donji Veljun, Francikovac, Francikovac-Matići, Gornji Veljun, Kuljići, Lopci, Lukci, Marinovići, Milčići, Petrovo, Rončevići, Šabani, Škopci, Veljun Primorski, Zečevi (usp. Korenčić 1979:603-605).

¹⁰ Kirijaši: od tur. *kiria*, "najam"; prema Skoku – ar. podrijetla, odnosi se i na najam i prijevoz robe; oblik "kirijaš", koji je tipični za prostor Hrvatske, imao je značenje "vozač"; rasprostranjen izraz na Kordunu, u Lici i Dalmatinskoj zagori (usp. Heršak 1998: 102).

¹¹ Pored imena kazivača sa šireg područja Krivog Puta, da spriječimo opterećenje teksta u zagradi navodimo samo Krivi Put. Detaljni podaci nalaze se u popisu kazivača na kraju teksta.

prostora (Dalmacije, središnje Hrvatske) (usp. Jonjić 1998:5-9). Dakle, krajem 19. i početkom 20. stoljeća najbrojnije su migracije bile u prekomorske zemlje (ponajviše u SAD i Kanadu). Drugi pravac, kojim se kretao manji broj migranata, činile su zemlje zapadne Europe (ponajviše Francuska, Belgija, Švicarska). Brojne su se migracije odvijale prema sjeveroistoku u ostale dijelove Hrvatske, najčešće Slavoniju¹², a zatim i dalje prema istoku, primjerice u Srbiju, Crnu Goru i Rumunjsku.

Privlačni faktori za odlazak na sjeveroistočna područja, odnosno unutrašnjost matične zemlje bila su područja bogata šumom, budući da su se i na području Krivoga Puta najviše bavili šumarstvom. Prema kazivanjima doznale smo da u najvećem broju slučajeva prilikom odlaska migranti nisu imali točno odredište, bilo je, naime, svejedno hoće li otići u Slavoniju, Vojvodinu, Srbiju ili Rumunjsku. *Oni su išli za šumom, gdje se šuma ruši. Recimo moj otac i niovi. Stric Stipa je išo i u Karlovac, on je imo četiri para konja pa je kirijo, to izvaža. On je bio najstariji, imao je i kapitala više, pa je svoju braću suzdržava.*¹³ Unatoč dislociranosti obitelji, kazivači su isticali da su se međusobno pomagali.¹⁴

Drvosječe su, odnosno šumski radnici, tražili privremeni posao i zadržali se ondje dok je trajala radna sezona. Prema kazivanjima, odlasci na područja Virovitice sežu s kraja 19. stoljeća, a odlazak se prenosio s generacije na generaciju. Tako je bilo slučajeva kada su i dječaci bili uključivani:

Moj otac je sa svojom starijom braćom dolazio tu u kasnu jesen, mogli su rušiti tek kad se smrzlo, jer tu su bile baruštine, močvarno, jeli nije bilo meliorizirano. Bilo je hladno, a čujte nisu pitali, napravili su si baraku u šumi, ne samo oni i drugi ljudi...otac koji bi sad imao 105 godina, on je tu već sa 9 godina dolazio, on im je kuva i pomaga nositi hranu. I njihov tata je tu prije dolazio raditi.¹⁵

¹² Pojam Slavonija ne poklapa se s današnjim ustrojem RH i regijom Slavonijom. Kazivači su pod Slavonijom smatrali cijelo područje središnje i istočne Hrvatske, od Karlovca pa do istočnih granica.

¹³ Vladimir Prpić *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

¹⁴ Detaljnije u odlmku: Komunikacija i veze s Krivim Putem.

¹⁵ Vladimir Prpić *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

Nakon jeseni i rane zime sezona je prošla, zaradilo se nešto novaca i vraćalo kući. Za takav odlazak kazivači danas koriste termin odlazak na *rajs*.¹⁶

Prema kazivanjima svih kazivača, ekonomski su faktori bili najveći uzroci odlaska na privremene radove. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća migranti su bili pretežito mladi muškarci, što je vidljivo i iz arhivskih podataka (vidi tablice br. 1 i 2). U ovom su razdoblju prevladavali *aktivni migranti*¹⁷, dakle osobe koje su same istraživale moguća odredišta za odlazak na rad.

Privremene su se migracije ponavljale tijekom više godina. Vremenski je period njihova ponavljanja ovisio od osobe do osobe. Stoga su odlasci na područje okolice Virovitice rezultirali trajnim naseljavanjem Krivopučana na ovo područje početkom 20. stoljeća. *Jedni su dolazili i odlazili, a puno ih je tu došlo na kratko i nisu se više ni vraćali.*¹⁸ U početku su se pojedini momci priženili djevojkama iz virovitičke okolice. S vremenom su umjesto novčane naknade šumski radnici mogli dobiti iskrčeno zemljište, što su pojedinci rado prihvaćali i time se velik dio privremenih migracija pretvarao u trajne migracije. Tijekom privremenih migracija migranti su imali na području Krivoga Puta djevojke ili žene te je ovo dobivanje zemljišta rezultiralo i njihovim postupnim dolaskom. Dakle, uslijedile su bračne i lančane migracije, te su osim članova bliže ili daljnje obitelji dolazili i prijatelji te susjedi. *Oni su jedan drugog upućivali, tu ćeš se moć zaposlit ... tu su bile dvije pilane ... prije je bila jedna velika pilana.*¹⁹ Sličan je primjer zabilježen i u obitelji Filipović: *Tata je htio isto u Ameriku, al je stric već tu radio kao željezničar, kao skretničar i onda on ajde u Slavoniju, u Slavoniji ima zemlje.*²⁰

Osim ostanaka šumskih radnika, često su preseljenja u Viroviticu planirana preseljenja kojima je prethodila najčešće privremena transkontinentalna migracija radi stjecanja početnog kapitala:

Baka je bila 1873. godište ... did je u Ameriku išo prije prvog svjetskog rata, i bio je tamo 12 godina, još je bio kad se kanal Paname završavao,

¹⁶ Njem. Reise die, -, -n, "put", "putovanje" / eine R. vorhaben (planen), "namjeravati ići na put" (Uroić et al. 1994: 655).

¹⁷ Aktivni migrant, od. egl. *active migrant*; dosl. znači "djelatan migrant" (Heršak 1998:4).

¹⁸ Vladimir Prpić *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ivan Filipović *Vicinov*, Virovitica

i pričao je kako je i tamo bilo teško živjeti. A neki su se ljudi snašli. Tamo je radio u rudniku (...), a više ih je odlazilo, jedan drugog su povezivali, bio je i u Kanadi i u Americi i u Južnoj Americi. Djed i baka su tu došli 1924, a tata je bio rođen 1912.²¹

Najveći je val migracija završen tridesetih godina 20. stoljeća, a tek su pojedinačni primjeri zabilježeni kasnije. Na migracije su poslije drugog svjetskog rata, osim ekonomskih faktora utjecali politički razlozi, što je vidljivo u idućoj naraciji:

Djed je bio kovač u Krivom Putu. Moj otac je iz Katića, a mater mi je iz Lukići... otac je tu došao 1950. On se od 1945. sakrivo zato što je pobjegao iz kolone. Moj djed je bio ubijen, spaljen u drugom svjetskom ratu (...) oca je baka šest mjeseci skrivala u sjenu, nije poslije znao ni hodati, imao je 24 godine. Onda su još živjeli u zadrugi i novac je zajedno bio i moro je uvijek tražiti novac, i za cigarete. Ja sam već bio na putu. Ništa nije sam mogao i već mu je dosta bilo svega, i to je bio teško. A i bio je zapisan da je bio u neprijateljskoj vojsci, to je i mene pratilo. I meni je pisalo u vojnoj knjižici sin ustaše i cijelo vrijeme sam moro biti na terenu. I tak je moj stari uzeo onu žagu (pilu/op.a.), drveni kofer, ženu za ruku, moju mater, ja sam već bio u trbuhu i došao u Podgorje odnosno tada Kozju Glavu.²²

SJEĆANJA NA SELIDBE

Migracija nije samo čin preseljenja čovjeka iz jednog u drugo prebivalište.

To je proces u kojem je čin preseljenja samo završni rezultat. Migrativni proces nastaje onoga trenutka kad čovjek (potencijalni migrant), nezadovoljan postojećim, počne razmišljati o odlasku iz postojbine. No migracije kao proces mogu se konceptualizirati i u smislu serije faza ponašanja (usp. Mesić, 2002:249).

Standing razlikuje sedam (analitičkih) distinktivnih momenata u kojima se može naći svaki pojedinac: 1. bez pomisli na migraciju; 2. pomisao na

²¹ Vladimir Prpić *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

²² Podaci o kazivaču nalaze se u transkriptima.

migraciju, ali odbačena; 3. planirana migracija, ali vrijeme i/ili odredište nesigurno; 4. migracija u tijeku; 5. migracija završena; 6. migracija provedena i ponovljena; 7. migracija provedena, povratak u područje podrijetla ili mjesto prethodnog prebivanja (usp. Ibid prema Stading 1984:57). Osoba najčešće intuitivno stavlja na vagu dobre (faktori ostanka) i loše (selidbeni motivi) strane organizacije svog života. *Migracija je uvijek reakcija na cijeli niz ekonomskih, socijalnih i političkih poticaja izvana na okolinu i pojedinca u njoj. Ti poticaji imaju zapravo oblik privlačnosti neke lokacije za pojedinca sa stanovitim vrijednosnim sustavom. Ako osoba ili cijele skupine zbog nekih promjena u vlastitoj okolini postanu nezadovoljni ... povećava se njihova spremnost da zamijene taj prostor onim koji je privlačniji* (Lewis prema Živković et al. 1995:11). To je osnova teorije *push* i *pull* faktora. Čimbenici koji guraju (*push*) prema migraciji u novi prostor jesu oni koji izazivaju nezadovoljstvo u vlastitoj okolini. *Privlačni faktori (pull) su oni koji nedostaju domicilnom okruženju, a postoje u nekom drugom prostoru i djeluju privlačno* (ibid. 11). Migracija je tako uzrokovana različitim snagama (odbojnosti i privlačnosti) koje djeluju na pojedince i skupine tako da napuste jedan prostor i budu privučeni u drugi.

Iako su mnogi iselili iz Krivoga Puta, neki su ipak ostali. Stoga se u ovom radu postavlja i pitanje zašto, primjerice, u situacijama *masovnih migracija neke grupe ili osobe uopće na razmatraju migracije kao moguću opciju* (Mesić, 2002:249). Standingova shema *istodobno sugerira da migracijske studije u kompleksu društvenog procesa uključuju i povratak*,²³ pa i objašnjenje nepokretnosti, nemigratornosti. U razgovorima s Krivopučanima iz Krivoga Puta saznaje se kako se imućniji nisu selili, kada bi, primjerice, bilo jedno muško dijete u obitelji, ono je ostajalo. Tako je Marko Pavelić *Mijatina* (Krivi Put) istakao da on nikada nije odlazio niti na privremene radove, jer za to nije imao potrebe. Drugi su razlog bile bogatije djevojke kojima su se momci priženili. Od brojne djece ponekad bi samo jedno dijete ostalo s roditeljima. Razlog tome nije običajno pravo nasljeđivanja da primjerice najstariji sin ostaje s obitelji, ili pak najmlađi. Marko Tomljanović *Rilac* (Krivi Put) objasnio je razlog odseljavanja sviju iz obitelji osim njega:

Brat (koji je otišao živjeti u Viroviticu/op.a.) je bio sposobniji. Imao je malo škole i nije volio radit, bio je najstariji oženio se i otišo. Bilo je

²³ Detaljnije vidi u odlomku *Trajna vraćanja*.

nas pet braće i sestra. Trbuvom za kruvom kako se reče, tu se oženio 1949, i 1950. je otišo. Dva brata su otišla u Zagreb i jedna sestra, jedan brat je umra.

Prema navedenom zaključujemo da su ekonomski razlozi utjecali kako na odlazak tako i na ostanak.

Zanimalo nas je kako su selili, odnosno putovali Krivopučani, što su sve nosili sa sobom. Odgovor na to pitanje zrcali se u naraciji Vladimira Prpića (Podgorje):

A čujte, onda je već bila pruga od Rijeke, to je bilo dvadesetih. Išli su brodom za Rijeku, onda prugom, vlak je vozio. Jer je prije prvog svjetskog rata Virovitica imala prugu za Budimpeštu.

Prilikom odlaska migranti su nosili malo prtljage, uglavnom odjeću i sitnije predmete. Svi su kazivači isticali da ništa *nisu niti imali*. Draga Tomljanović *Rilčeva* (Krivi Put) dodala je:

A nije tog bilo puno za nosit, dva kofera, zeru robice one. Ma u dvi vreće stavili sve. Koda je tog bilo ko danas... ja sam se udavala, niti sam štogod donila, niti našla (...) moj čača isto nije ima, sirotinja ja i on, odonda do danas ja mislem da sad živem u Americi. Bila sam gladna, gola, bosa, nisi ima na šta leć.

Premda kazivači nisu posebno isticali da čuvaju za uspomenu predmete iz Krivoga Puta, njihova ih sjećanja potvrđuju:

Imaju one gargeše što se vuna grabljala, pa je bila neka stupa, a što su oni onda, ne znam. Nije bilo namještaja ko danas. Neki stol smo dugo imali (...) od javora, a neka ploča osamdeset široka, al već se bio ucrvo pa smo ga bacili. Znali su stari ljudi pričat da je tolko stara, da su se na njemu u Krivom Putu 'ajduci kartali (smijeh/op.a.).²⁴

Unatoč tome što su trajne migracije bile planirane, nije zabilježen niti jedan slučaj prodavanja nepokretne imovine prilikom odlaska iz Krivog Puta i stjecanja početnog kapitala za život na području Virovitice na taj način. Razlog tome objasnio je Josip Prpić (Podgorje, treća generacija migranata):

²⁴ Vladimir Prpić, *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

Zemlja nikad nije bila na cijeni, i oni su prve živjeli u zadrugi, i kad ti raširiš tu zadrugu imaš više nasljednika, puno. I kak ćeš ti sad tu zemlju podijeliti? A i to je bilo tak malo i bez cijene da nije bilo ni interesa.

Njihovi su potomci rijetko kada kasnije prodavali obiteljske nekretnine. Većina kazivača ističe da i danas imaju zemlju na području Krivoga Puta, ali su tek pojedini pokrenuli ostavinsku raspravu i podijelili imovinu ili je prodali:

Od oca jedan brat je u Zagrebu, on ima dva sina i jedan je otišo u Požegu, i sad njegovi potomci žive u Novoj Gradiški i Požegi. Al niko od njih se nije poslije interesiro da bi podijelili tu zemlju. Jedino od mog oca braća su se odrekla zemlje radi dječjeg doplatka, (...) moja majka je imala jednog brata ... znam da je mama rekla: Jure, prodaj ti tamo zemlju pa koliko dobiš, i znam da je on to prodo (...) a ovi drugi ne znam da je neko nešta prodo. Čujte niko više ni ne traži zemlju, to su se ljudi snašli - istaknuo je Vladimir Prpić.

Poneki, poput Josipa Pavelića *Zozana* (Krčevine, Virovitica), tek po pričama znaju da tamo imaju zemlje:

I dan danas tamo ima zemlje, i šuma neka od bake al je to sve zapušteno.

ŽIVOT U NOVOJ SREDINI

Dolazak u novu sredinu, svakako nije bio lagan ni bez poteškoća. Naš kazivač, Josip Pavelić *Zozan* (Krčevine, Virovitica) objašnjava:

Tamo je bila neimaština, glad, tu su se više naseljavali zbog zaposlenja.

Slično pojašnjenje ponudio je i Vladimir Prpić (Podgorje, Virovitica):

Nije da ja sad podcjenjivam, al znate onaj narod je dosta bio bistar. A znate što ga natjera? Bijeda. Onda čovjek razmišlja! A ovdje u Slavoniji je bilo dosta bogato i hranom, pa nisu razmišljali, nije narod nikud iša.

Naseljavanje Primoraca na virovitičko područje usmjerilo se prema okolici samog grada Virovitice, u danas prigradska naselja Krčevine i

Podgorje.²⁵ Oba se naselja prepoznaju po doseljenicima s Krivoga Puta na što upućuje i većinska populacija, ali i sami potomci migranata koji sebe prepoznaju samo u ova dva naselja.

Podgorje, zvano Kozja Glava²⁶, nastalo je krajem 19. stoljeća. Tada su zabilježeni prvi dolasci stanovnika iz okolice Senja i okolnoga Primorskog područja.²⁷

Naselje Krčevine nastalo je u prvim desetljećima 20. stoljeća. Doseljenici su krčili šume za pilane te su dobivali zemlju kako bi se trajno naselili. Rezovačka Krčevina (odnosno Rezovačke Krčevine) iskazuje se kao naselje od 1931. godine (Korenčić 1979: 712, 714). Ovo su potvrdili i naši sugovornici s virovitičkoga područja, tako Vladimir Pavelić *Kuzman* navodi:

Kad su oni osnivali selo nije bilo prvi naziv da će biti Krčevine, Rezovačke Krčevine. Prvo su oni htjeli to selo nazvati Gornja Dubrava, da. Pa su onda na kraju sastali, pa nećemo tako, mi smo to došli, iskrčili, pa neka bude naša krčevina. I odustali od toga. A onda su još dali prilog uz to, jer je bilo uz Rezovac, jel' i eto to stoji do danas.

²⁵ Naše je ispitivanje provedeno samo u ova dva mjesca, jer smo samo za njih dobili podatke da su naseljeni Krivopučanima. No, migranti su se naseljavali i u druga mjesta. Više o tome ukazuju podaci u knjigama vjenčanih (*Vjenčanik* knjiga 447) u kojima su zabilježeni pojedinačni slučajevi ženidbe u mjesta izvan Podgorja i Krčevina, primjerice: Cabuna, Žubrica, Budanica, Jugovo Polje, Borovo. Također, jedan se od sugovornika, Dinko Filipović *Vicinov*, prisjetio: *Dida i jedan brat su se doselili u Jugovo polje* što potvrđuje pojedinačne slučajeve odlazaka izvan ova dva lokaliteta. Zbog opsežnosti takovog istraživanja ovim radom nismo obuhvatile i te slučajeve.

²⁶ Naselje Kozja Glava preimenovano je u Podgorje osamdesetih godina 20. stoljeća. Prvi spomen nalazi se u popisima stanovništva koje navodi povjesničar Rudolf Horvat u svojoj knjizi iz prve polovine 20. stoljeća. (obuhvaća razdoblje do 1934. godine). On navodi: *Virovitica sa svojim predgrađima i majurima (Antunovac, Brezik, Golo Brdo, Grabrik, Korija, Kozja Glava, Sveti Đurađ, Sveti križ i Sveto Trojstvo) 31. prosinca 1880. brojila 840 kuća, u kojima se nalazilo 1278 kućanstava i 5586 žitelja, od toga 2735 muškaraca, a 2851 ženskog spola. (...)* (HORVAT, 2001: 104). Dalje u knjizi navodi za svako naselje broj kućanstava, pa tako za **Kozju Glavu** navodi da je 1890. godine imala 11 kuća i 43 žitelja (108 str.), 1900. 10 kuća i 70 žitelja (112 str.), zatim 1910. Kozja Glava je brojila 149 žitelja (119 str.), te 1931. 437 žitelja (Ibid. 128). Danas Podgorje ima oko 1000 stanovnika hrvatske nacionalnosti (usp. <http://www.podgorje.net/povijestpodgorja.php>).

²⁷ Prema podacima iz knjige vjenčanih – *Vjenčanika*, doseljenici su bili iz naselja Krmopta, Alana, Melnice, Vratnika, Krivog Puta, Stolca, Mrzlog Dola te Podbila.

A mi danas želimo taj prilog isključiti, da to budu samo Krčevine, i ništa više, bez Rezovac.

Stanovništvo se bavilo krčenjem šuma i radom u pilani, dok su se nakon Drugoga svjetskog rata bavili i vinogradarstvom²⁸ te zemljoradnjom. Povjesničar Josip Adamček navodi:

Šume su imale izuzetno značenje u životu svih stanovnika virovitičkoga vlastelinstva. U najstarijem popisu virovitičkoga vlastelinstva mnoge se od njih spominju kao dijelovi hatara pojedinih sela. Kmetovi su drvo iz tih šuma koristili kao građu, za ogrjev i mnoge druge potrebe. Žirom su se hranile svinje. Raskrčivanjem šuma i šikara seljaci su proširivali svoje poljoprivredne površine. Urbar iz 1756. unio je promjene u seljačko pravo korištenja šuma. Proglasio je da su šume vlasništvo zemaljske gospode i da ih seljaci mogu koristiti samo pod njihovom kontrolom (Adamček 1986:165).

Iako su svi naši sugovornici isticali vlasnika šuma, *gazdu* Gutmanna, literatura ga ne svrstava u veleposjednike virovitičkoga područja. *Transport drveta provodio se šumskom željeznicom iz bogatih staništa hrastovih šuma u Slavoniji i Podravini, rezultat potrebe za sirovinom tadašnje pilane i tvornice S. H. Gutmann u Belišću iz druge polovine 19. stoljeća* (Horvat, 2002:34). S vremenom se posao proširio što je dalo temelje izgradnje šumske željeznice u narodu prepoznate kao "Gutmannova željeznica". Ovo bi moglo pojasniti zašto se naši sugovornici prisjećaju Gutmanna kao vlasnika željeznice. Tako se i Vladimir Prpić *Matićin* prisjećaju:

E, pa Gutmann taj, tu je imo tu pilanu. Ti Primorci dolazili su ovdje radit, to su ljudi čvrsti, što kažu od kamena. To je njima dobro došlo. Na primjer taj Draž i Gutmann, on je baš njima davo dobre uvjete i kredite. To su se ljudi onda naseljavali.

Vladimir Pavelić *Kuzman* istaknuo je:

Taj Gutman, on je vršio prijevoz, da ne bi ljudi vukli to sve na sebi ili kolima. On je sagradio uskotračnu prugu i to savremenu što se gradi u dva smjera da se nisu morali sudarati, e a gore su imali okretište.

²⁸ Tako se 1953. odvaja dio stanovništva i osniva naselje Rezovački vinogradi koje broji 183 stanovnika (usp. Korenčić 1979:712).

To je bilo u ono vrijeme kad su oni najviše rušili šume, da tam negde od dvadestih do tridesetih godina.

Kazivači s Krivoga Puta također su spominjali Gutmana. *Njega su ubili partizani*, pojasnio je Ivan Tomljanović *Rokin* (Krivi Put).

Prvi su migranti, pretežito mladi muškarci, radili po šumama i živjeli u istima u privremenim drvenim kolibama/barakama. O teškim je uvjetima u Podgorju Vladimir Prpić rekao:

Ako biste gledali unazad 100 godina, na primjer po mom ocu, on je tu živio gdje je sad Lovište, mi smo to zvali prije šintarnica (...) mi smo to nazivali da izvinete vododerina, to se sa svih strana slijevala voda, ta ilovača, da nisi mogo ništa, ajoj, Bože sačuvaj! Tak da su moji odma pobjegli kad su mogli tu u ovaj kraj (danas žive u Podgorju/op.a.), tu je malo blaže.

O lošim uvjetima stanovanja govori i činjenica da su djeca umirala:

Dvi godine su bili u Krčevinama, onda su tu u Podgorju našli to malo. Ma to vam je znate kuće su bile šepave, ja sam se tu rodio i moj brat, on je bio trideseto godište, dva brata su i umrla, kazao je Vladimir Prpić.

Podatke o mrtvorodenoj djeci pronalazimo i u knjigama rođenih i krštenih (vidi tablicu br. 2.).

U knjigama rođenih također saznajemo kako su migranti stanovali na lokalitetima koji nisu imali adrese, odnosno umjesto naziva ulice i kućnog broja najčešće nalazimo: Sv. Juraj (vinogradi), Kozja Glava, Sipova Kosa, Polanec (šuma), Golo Brdo, Sv. Križ (usporedi tablicu br. 2).²⁹

Dolazak žena i djece, odnosno cijelih obitelji, postupno je utjecao na izgradnju trajnijih nastambi i obrađivanje manjih parcela zemlje. Time je za većinu migranata započeo proces "sjedilačkog načina stanovanja". *Doseljeno stanovništvo je radilo na krčenju šuma, pilanama, a onda su imali zemljišta pa su se iza drugog rata bavili i zemljoradnjom, te vinogradarstvom. A i dosta je bila zamjena s okolnim stanovništvom, ovi su njima davali vino, a ovi preko brda njima žito.*³⁰

²⁹ Knjiga rođenih i krštenih br. 403 (od 1917. do 1922. godine), Matični ured Virovitica.

³⁰ Josip Prpić, *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

Također, pregledan je dio popisa *Zavičajnika mjesta Rezovac* koje se nalazi u Općini Suhopolje. Ovaj je popis sastavljen na osnovu starih popisa *Zavičajnika i listina domaćinstava* koje su sastavljane povodom *Općeg popisa pučanstva godine 1932*. U *Zavičajniku* su navedeni sljedeći podaci: ime i prezime osobe, rođenje (mjesto, općina, *srez*, za rođene u inozemstvu država, dan, mjesec, godina, spol), *stališ* (zanimanje), koliko je osoba bila odsutna (privremeno, trajno), smrt (dan, mjesec, godina), na temelju čega je osobi priznata zavičajnost te rubrika primjedbe. Iz *Zavičajnika* saznajemo da je 1933. godine bilo oko 1403 stanovnika³¹, od kojih je 67 bilo rođenih u Krivom Putu (Veljun, Mrzli Dol, Krivi Put) krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Dakle, ako znamo da su migracije bile dvadesetih godina i ovi nam podaci potvrđuju kako je uglavnom selilo mlado, radno sposobno stanovništvo, koje je u Rezovcu formiralo obitelji, budući da se kao mjesto rođenja djeci uglavnom navodi Rezovac ili Virovitica (vidi tablicu br. 1). Prezimana su: Tomljanović, Prpić, Pavelić, Krmpotić, Šojat, Blažević, Burić i Rončević. I podaci iz *Zavičajnika* potvrđuju najčešća zanimanja: radnik i kućanica.

U *listinama domaćinstava*, odnosno popisu kućanstava za mjesto Rezovac (sastavljeno 22. 11. 1936. godine) pronalazimo upisana kućanstva od broja 3 do 113. Svakom kućnom broju pridodani su članovi obitelji, no uočava se da je još uvijek velik broj obitelji krivoputskoga podrijetla stanovao u kućama bez kućnog broja.

Prezime + članovi kućanstva	Mjesto rođenja	Godina rođenja	Zanimanje	Opaska
Prpić otac ³² majka sin kćer sin	Sv. Jelena (Krivi Put) Krivi Put Rezovačke Krčevine - II- - II -	1903. 1906. 1928. 1930. 1933.	radnik kućanica	(nečitko) bio zavičajan u općini Krivi Put
Tomljanović otac sin sin sin žena	Krivi Put Virovitica Virovitica Rezovačke Krčevine - II-	1882. 1919. 1922. 1929. 1921.	udovac, ratar neoženjen	

³¹ Pri kraju popisa je razlivena tinta pa je nečitko.

³² Umjesto imena odlučile smo navesti samo srodstvo.

Pavelić	otac majka kćer kćer kćer sin sin	Mrzli Dol (Krivi Put) Mrzli Dol (- II -) Rezovac -II- -II- -II- -II-	1894. 1898. 1920. 1922. 1924. 1925. 1928.	ratar	Do sad bio zavičajan u općini Krivi Put, br. op. 5094/39.
Pavelić	otac majka sin sin sin	Mrzli Dol (Krivi Put) Mrzli Dol (- II -) Virovitica -II- -II-	1892. 1902. 1924. 1926. 1927.	radnik kućanica	Do sad bio zavičajan u općini Krivi Put, br. op. 6352/1939.
Marinčić	otac majka sin sin kći sin	Virovitica Krivi Put Rezovac Bazije - II - Virovitica	1888. 1906. 1916. 1923. 1929. 1933.	čuvar pruge bravar	
Pavelić	otac majka sin	Mrzli Dol (K.P.) Lukač Rezovac	1903. 1909. 1930.	radnik kućanica	Ovdje trajno od 1920.
Karas dj. Blažević	otac žena	P. Sesevete Krivi Put	1901. 1894.	radnik kućanica	
Vertike	otac majka sin	Budakovac Krivi Put Rezovačke Krčevine	1914 1918 1938	radnik kućanica	Stanuju u Rezovcu od 1927.

Tablica br. 1 Prikaz članova kućanstva.³³ Podaci preuzeti iz Zavičajnika mjesta Rezovac (sastavljen na osnovu starih popisa zavičajnika i listina domaćinstava koje su sastavljane povodom Općeg popisa stanovnika 1932. godine). Općina Suhopolje.

Socijalno uzlazna društvena pokretljivost druge i treće generacije migranata.

Nakon teških životnih uvjeta, u drugoj generaciji migranata uočavamo uzlaznu vertikalnu društvenu pokretljivost. Naime, generalno gledajući prema načinu života migranti i njihovi potomci se manje razlikuju od domicilnog

³³ Ključni pojmovi po kojima su vađeni podaci su prezimena i mjesto rođenja s područja Krivoga Puta. U tablici je prikazano nekoliko primjera kućanstava, budući da bi prikaz svih premašio okvire ovog rada.

stanovništva. Pojedinci postupno stječu materijalno blagostanje, ali i socijalni kapital. Pomak se mjeri *prema polazištu same osobe, odnosno prema stanju koje je naslijedila od svoje obitelji* (dakle pomak u položaju sina prema ocu ili djedu) (usp. Heršak 1998: 43; Bolaffi et al. 255-259). Nakon 40-ih godina 20. stoljeća u matičnim se knjigama kao mjesto stanovanja češće navodi adresa koja uključuje naziv ulice i kućni broj i uočavaju se promjene u zanimanjima.³⁴

Danas stanovnici Krčevina i Podgorja uglavnom rade u tvrtkama u Virovitici: *više nema Gutmana već DIP, ciglana i te firme.*³⁵ Poljoprivreda je ponekima dopunska djelatnost, uglavnom uzgajaju povrće za osobne potrebe:

Nemreš jer se spušta divljač, vidite dokle je šuma došla, a prije se to sve radilo, a sad neće niko radit ne isplati se, ja sam imo tu komad kukuruza i pola je divljač pojela, a niko neće platit štetu, imaju ta privatna lovišta, prije su bar plaćali.³⁶

Podgorje i Krčevine kao prigradska naselja pružaju mladim obiteljima ugodan život koji uključuje dobru infrastrukturu i dobru prometnu povezanost s gradom.

Jel smo atrakcija što smo blizu grada, al opet je mir, imaju ceste i sve a opet je priroda imaju ti vinogradi, poljoprivredni dio, plodna je zemlja.³⁷

No i danas ima primjera iseljavanja u druge države, kao u primjeru obitelji Josipa Pavelića *Zozana*:

Naša čerka se udala u Austriju i čak je i državljanstvo uzela, dosta i van ostali odlaze, jer tu nema posla.

³⁴ Detaljnija analiza ostaje temom nekog drugog rada.

³⁵ Vladimir Prpić, *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

³⁶ Josip Pavelić *Zozan*, Krčevine, Virovitica

³⁷ Josip Prpić, *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

Obrazovanje

Kazivači navode kako su mnogi migranti bili nepismeni:

Didu je bio poštar, i tamo je nosio poštu, dosta je ovako bio načitan. On je čitao pisma ovako nekima koji su bili nepismeni.³⁸

Velik broj djece nije išao u školu, unatoč tome što je prva osnovna škola u Krivom Putu otvorena 1846. godine (usp. Raguž, 1999:344). Tijekom 19. i 20. stoljeća na području Krivoga Puta, koje obuhvaća naselja: Alan, Vratarušu, Podbilo, Klaričevac, Krivi Put, Mrzli Dol, Veljun i Francikovac djelovalo je šest pučkih škola: Krivi Put, Alan, Vrataruša, Podbilo, Mrzli Dol i Veljun (ibid. 343). Prema knjigama rođenih doznale smo kako su muškarci bili klasificirani kao radnici, šumski radnici, poljodjelci odnosno ratari, mlinari, zidari, činovnici i lugari (vidi tablice br. 1 i 2). Kazivači su isticali kako je najveći broj muškaraca izvore prihoda stjecao radeći kao šumski radnici. Na drugome je mjestu među zanimanjima ratarstvo odnosno poljodjelstvo, dok su ostala zanimanja zastupljena mjestimično. U istim je tablicama vidljivo kako se ženama nije navodilo zanimanje budući da su u većini slučajeva bile domaćice, odnosno *kućanice*. Tek dva primjera navode žensko zanimanje *služavka* s opaskom da su majke rodile nezakonito dijete, odnosno djeca su upisana bez očeva prezimena i zaposlenja (usp. tablicu br. 2). Naime, velik bi broj djevojaka nakon izvanbračne trudnoće odlazio iz Krivoga Puta u druge krajeve rodbini ili poznanicima budući da je takva trudnoća bila sramota za djevojku i njezinu obitelj.³⁹

Migranti su isticali kako je već u drugoj generaciji migranata bilo i osoba na visokim funkcijama.

Moj ujak sad bi imo 92 godine, išo je u Viroviticu u gimnaziju, i mleko bi nosio, a završio je za komercijalnog direktora.⁴⁰

O važnosti školovanja govori i činjenica da su se neki migranti naknadno selili radi blizine škola:

³⁸ Ibid.

³⁹ Detaljnije o svadbenim običajima bit će objavljeno u već spomenutoj monografiji o Krivom Putu.

⁴⁰ Vladimir Prpić, *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

Borili su se koliko su mogli, recimo imamo tu kumu (...) njih je bilo dvi kćeri i tri muška, i dva su inženjera, ona je šumarsku školu završila, jedan je ugostitelj, a roditelji su nepismeni. Bili su u Cabuni, a posle su tu kuću napravili ... veli ona: Kume moj, doću ti ja u Podgorje kuću napraviti tamo je blizu škola da ja mogu decu odškolat.⁴¹

Kazivači su isticali važnost školovanja što je vidljivo i na navedenom primjeru:

Znate što, čovjeka natjera um. Onda on proradi kad se treba boriti za život, školovati se. Il onaj kad ode iz Hercegovine u Zagreb u školu, kažu mu nemoj se vraćati ak ne završiš, al onaj u Zagrebu (stanka/op.a.), imam ja take rođake, baš od Primoraca, deset godina i nisu ništa završili, jer je imalo sve podobnosti (smijeh/op.a.).⁴²

Nakon dolaska migranata, osnovno školovanje za djecu s područja Krčevina i Podgorja bilo je organizirano u školama u gradu Virovitici. Tek od sredine osamdesetih godina u Rezovačkim Krčevinama i Podgorju izgrađene su osnovne škole (usp. Pavlica 1986, 470-471). Dok u Podgorju danas nema područne škole, u područnoj školi Rezovačke Krčevine (spada pod osnovnu školu "Ivana Brlić Mažuranić", Virovitica) danas nastavu pohađaju učenici od prvoga do četvrtog razreda, i to u kombiniranim razrednim odjeljenjima.

Granice društvenih zajednica, na primjeru sklapanje brakova i kumstva

Posebno su nas zanimala granice društvenih zajednica, u ovom slučaju domicilnog i migratornog stanovništva. To smo nastojale saznati pomoću *određivanja komunikacijskog lanca koji se uspostavlja ženidbama i kumstvima između doseljenog i starosjedilačkog stanovništva* (usp. Čapo, 1988: 13).

Najviše je podataka o ovoj temi prikupljeno u Indeksima rođenih (Mjesni ured Suhopolje) i knjigama rođenih i krštenih (Matični ured Virovitica) gdje je pregledano nekoliko knjiga: knjiga pod brojem 403 (od 1917. do 1922.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

godine) te 404 i 405 (od 1922. do 1931. godine).⁴³ U matičnim knjigama saznajemo podatke o datumu, mjesecu i godini rođenja, zatim o datumu krštenja, o imenu *duhovnog pomoćnika* (osobe koja je vršila obred krštenja). Navedeni su, također, podaci o tome je li *dijete zakonito ili ne* te imena i prezimena roditelja, njihov *stališ* (zanimanje), vjera (zabilježeno je da su svi rimokatolici) i mjesto stanovanja (adresa i kućni broj). Zatim slijede podaci o krsnim kumovima, njihova imena i prezimena, *stališ* i vjera. Posljednju rubriku čini opaska koja je naknadno upisana, a najčešće je navedeno za koga se osoba udala/oženila, kada i gdje, te gdje je i kada umrla.

Iz navedenoga saznajemo kako su majka i otac uglavnom bili Krivopučani, kao i kumovi. Kroz knjige rođenih može se pratiti kako su tekli procesi asimilacije, na primjeru sklapanja bračnih i kumovskih veza, kako sa stanovništvom krivoputskog podrijetla tako s domorodačkim virovitičkim stanovništvom, ili s ostalim etničkim skupinama na ovome području. Naime, iz mnogobrojne etnološke literature saznajemo da egzogamne bračne veze pospješuju procese asimilacije te da djeca iz miješanih brakova u principu brže usvajaju kulturne obrasce dominantnoga stanovništva.

U razdoblju od 1908. do 1925. godine u Rezovcu je rođeno jedanaestero djece čiji su roditelji Krivopučani. U razdoblju od 1926. do 1934. rođeno je 45 djece čiji su roditelji Krivopučani.⁴⁴ Pregledan je i *Vjenčanik* 1904-1923. (knjiga 446) i *Vjenčanik* 1923-1939. (knjiga 447). Podaci iz knjiga vjenčanih ukazuju na mjesto rođenja, mjesto življenja, imena kumova i drugo. Iz njih, također, saznajemo koliki je omjer endogamnih i egzogamnih bračnih veza. Odnosno, koliko je doseljena skupina bila zatvorena odnosno otvorena prema domaćem stanovništvu, kao i odnos domaćeg stanovništva u pogledu istog.

Tablice s prikazom djece čiji su roditelji primorski Bunjevci. Za pretpostavku da su roditelji Krivopučani uzimano je, također, krivoputsko prezime: Tomljanović, Blažević, Prpić, Rončević, Pavelić (Krpmotić se pretpostavlja da su iz Krmopot).

⁴³ Napisane su u Uredu rimokatoličke župe sv. Roka u Virovitici. Danas se čuvaju u Matičnom uredu u Virovitici.

⁴⁴ U razdoblju od 1935. do 1945. godine broj se djece povećavao. Daljnja analiza premašila bi okvire ovoga rada.

Godina rođenja	Mjesto rođenja	Prezime	Djevojačko prezime majke	zanimanje majke	zanimanje oca	Kumovi (prezimana, zanimanja)	brak
1919.	Sv.Juraj, vinogradi	Tomljanović	Blažević	/	zidar	P. – nečitko Z. - /	/
1919.	Polanec, šuma	Prpić	/	/	šumski radnik	Pavelić, trgovac ⁴⁵	/
1919.	Antunovac + kućni broj	Pavelić	Prpić	/	činovnik	Prpić, šumski poslovođa	/
1920.	Sv.Juraj, vinogradi	Tomljanović	/	/	mlinar	Tomljanović Zidar	s Vojković, iz Virovitice
1920.	Sv.Juraj	Prpić	Krmpotić	Radnica	radnik	Blažević	/
1921.	Sv.Juraj	Tomljanović	Markova ⁴⁶	/	poljodjelac	Prpić	/
1921.	Kozja Glava (mrtvorođeno dijete)	Prpić	Blažević	/	ratar	/	/
1921.	Sv.Juraj	Krmpotić	Sančak	/	zidar	Zvonin, ratar	s Turk u Zagrebu
1921.	Sv.Juraj	Prpić	Rončević	/	radnik	Prpić, /	/
1921.	Sv.Juraj	Prpić	Krmpotić	/	ratar	Galetić, ratar	/

⁴⁵ Pod kumovi je naveden bračni par, zanimanje se gotovo uvijek navodi samo za muškarca. Ako su navedena dva prezimana, primjerice Tomljanović/Prpić, drugo je prezime bilo djevojačko prezime kume.

⁴⁶ *Markova* je najvjerojatnije bio obiteljski nadimak, prezime nije navedeno.

1922.	Sipova Kosa	Prpić	Prpić	/		šumski radnik	Pavelić, trgovac	/
1922.	Sv.Juraj	Tomljanović	Blažević	/		radnik	Horvat, vinogradar	u Virovitici s Violetinović
1922.	Sv.Juraj	Prpić	Prpić	/		Ratar	Prpić, opančar	nečitko
1922.	Sv.Juraj	Tomljanović	Šolić	/		Ratar	Prpić	u Zagrebu s osobom iz Draganića
1922.	Virovitica, ulica + k.br.	Prpić	Pavelić	/		šumski radnik	Prpić, trgovac	/
1922.	Sv.Juraj	Prpić	Prpić	/		šumski radnik	Tomljanović, trgovac	/
1922.	Sv.Juraj	Pavelić	Prpić	/		radnik	Bošnjak, radnik	s Tomljanović
1922.	Golo Brdo	Prpić	Blažević	/		Lugar	Matizalem, ratar	/
1922.	Virovićka župna bolnica	(nezakonito dijete)	Pavelić	Služavka		/	Pavelić, trgovac	Zagreb
1922.	Virovitica, ulica+k.br. (blizanci)	Prpić	Vlašimsky	/		trgovac	Bogardi	/
1922.	Golo Brdo	Šojat ⁴⁷	Prpić	/		Ratar	Ištvanović, ratar	/

⁴⁷ Opaska: vjenčani u Krivom Putu.

1922.	Kozja Glava	Prpić	Krmpotić	/	Ratar	Tomljanović, šumski radnik	/
1922.	Sv. Juraj	Tomljanović	Tomljanović		Zidar	Tomljanović, mlinar	/
1923.	Sv. Križ	Prpić ⁴⁸	Prpić	/	Tesar	Virág, ratar	/
1923.	/	Prpić	Pavelić	/	opančar	Katalenić, ratar	/
1923.	Sv. Križ	Prpić	Krmpotić	/	šumski nadglednik	Cindrić, /	/
1923.	Virovitička župna bolnica	(nezakonito dijete)	Prpić	Služavka	/	Karmalić	/
1923.	Sv. Juraj	Tomljanović	Škrget		radnik	Harastijan, radnik	
1923.	Nejasno (blizanke)	Rončević	Prpić		radnik	Škrget	
1923.	Sv. Juraj	Prpić	Prpić		Ratar	Zvet/ dj.Prpić, radnik	
1923.	Nejasno	Prpić	Pavelić		šumski radnik	Prpić, učiteljica	Brak u Varaždinu
1923.	Virovitica, ulica + k. br	Prpić	Vlašimsky		trgovac	Tomljanović/ dj.Prpić, radnik	

⁴⁸ Opaska: vjenčani u Krivom Putu 1921. godine.

1923.	Kozja Glava	Tomljanović	Prpić		radnik	Prpić/ dj. Krmpotić, ratar	
1923.	Kozja Glava	Prpić	Rončević		Pisar	Tomljanović, radnik	
1923.	Kozja Glava	Pavelić	Prpić		radnik	Prpić, radnik	

Tablica br: 2 Prikaz rođenih i krštenih. Podaci preuzeti iz knjiga rođenih i krštenih br: 403 (od 1917. do 1922. godine), knjiga br: 404 (rođeni u 1923. godini).⁴⁹ Matični ured Virovitica.

⁴⁹ Potpuniji tablični prikaz s dužim vremenskim periodom premašio bi okvire ovoga rada.

Kazivači iz Krčevina i Podgorja kazivali su kako se velik broj pripadnika prve generacije migranata oženio/priženio za domaće djevojke.⁵⁰ No, ubrzo su, i to u najvećem broju slučajeva, momci dovodili djevojke, odnosno žene, budući da su se već vjenčali u Krivom Putu, iz Krivog Puta ili njegove okolice. Matične knjige pokazuju da su se u razdoblju između 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća ponajviše ženili među sobom (vidi tablice br. 1 i 2). Tako je, primjerice, zabilježeno da se baka prezivala djevojački Prpić pa se udala za Tomljanovića, a njezina kći opet za Prpića. Pregledavanjem vjenčanih knjiga (do 1940-ih godina) također se uočava najviše brakova između Krivopučana.⁵¹ Danas kazivači govore:

Al nije se to prije tak gledalo, recimo moja supruga je Mađarica, a čujte kad se zaljubiti.⁵²

Na pitanje kako se i koga odabiralo za vjenčanoga ili krsnog kuma kazivači su odgovarali da se biralo nekoga *simpaticnog, prijatelja, susjeda, ko kog hoće*.⁵³ Ako usporedimo podatke iz matičnih knjiga, uočavamo da su se u razdoblju između 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća kumstva najčešće sklapala među doseljenim stanovništvom, a tek pojedinačni primjeri pokazuju pripadnike domorodačkog stanovništva, bilo Mikeša ili pripadnika drugih etničkih skupina, što saznajemo preko prezimena, primjerice: Vlašimsky, Harastijan, Matizalem (vidi tablice br. 1 i 2).

Odnos prema Drugima

Nastojale smo saznati odnos doseljenog stanovništva prema drugim skupinama, posebice prema starosjedilačkome (domicilnome) stanovništvu koje se određuje etnonimom Mikeši. Početkom 20. stoljeća, dakle u razdoblju doseljavanja Krivopučana, Virovitica *je živjela od promjene konja, ona je bila baš na prometnici, čvorište puteva. Mikeši su tu živjeli u centru, kazao je Josip Prpić (Podgorje, Virovitica).*

⁵⁰ Za potvrdu ovih podataka trebalo bi usporediti podatke iz matičnih knjiga u razdoblju od 1890-ih do 1920-ih godina, no takva bi analiza premašila okvire ovog rada.

⁵¹ Knjige iz kasnijih razdoblja nisu pregledane.

⁵² Vladimir Prpić, *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

⁵³ Ibid.

Pojašnjenje naziva *Mikeš* sami pripadnici ove skupine na svojoj mrežnoj stranici objašnjavaju:

Divani se o različitom porijeklu vlastitog naziva. Jedni divane da je naziv *Mikeš* proistekao iz samohvale "MI KRALJEVI ŠUSTERI" jer su ukazom kao dobri šusteri dobili velike povlastice od Marije Terezije. Drugi divane da je to zbog *Mike*, poduzetnog kirijaša, za kojeg je kirijalo puno ljudi diljem Slavonije, a kad bi ih pitali čiji ste i odakle ste, oni bi rekli od *Mike* il' *Mikeša* iz Virovitice. Treći divane daj to zbog *Mike Mandića*, gradskog odbornika iz Ljubljanske ulice, koji se furtom bunjo i borjo za bolje, pa kad bi se neko od Virovitičana pobunjo za bolje, kazli bi mu: tis ko onaj *Mika Mikeš Mandić*. Ondak njeko divani daj to od kneza Schaumburg Lippe što je našima tak kazo, kad su ga nješt išli iskat, da su pravi *Mikeši* - što bi po češki bilo - mački prepredeni.⁵⁴

U razgovorima sa sugovornicima doznale smo, pak, kako su *se Mikeši većinom među sobom ženili, Virovitica je bila mala prije i svi su se znali. Razlike su bile najviše po prezimenu.*⁵⁵ Kao drugu razliku koja dijeli ove dvije skupine, kazivači navode govor, koji se zadnjih nekoliko desetljeća stapa u jedan, novi govor. Lokalni govor Virovitice stanovništvo naziva "mikeški govor", a prema nazivu samih stanovnika, "Mikeša". Stanovništvo koje sebe naziva "Mikešima" i njihov govor stvoreni su migracijama jezika i kultura (Vranješ 2005:29). *Oni znaju tu i tamo neku riječ ubaciti. Moja punica i tast su Mikeši, e ti kad s njima pričaš umjesto nešta kažu nješta. Ma nema, to se sve izmiješalo. Sad oni, Mikeši pokušavaju nešta, al nisu niš posebno, jedino su zajebani i zavidni*, kazuje jedan od naših kazivača. Govor kao jednu od komponenti prepoznavanja i razlikovanja od *Mikeša*, prepoznali su i naši kazivači, pa su istaknuli: *e, naše je lako prepoznati. Kažu: bilo, mliko, dite. Većina su Bunjevci ikavci.*⁵⁶ Josip Prpić *Matićin* napominje kako *sad više ne (razlikuju jedne od drugih/op.a.), to je sad sve dobronamjerno, po prezimenu se zna tko je odakle. Onda vi Bunjevci tamo i tako (smijeh/op.a.)*. Lokalno stanovništvo ulice *mala i velika 'lička* (ulička, ali se u govoru gubi/op.a.)

⁵⁴ www.mikesland.hr/omikesima/mikesi.asp

⁵⁵ Ivan Filipović *Vicinov*, Virovitica

⁵⁶ Ivan Filipović *Vicinov*, Virovitica

prepoznaju kao Mikeške. *Raspoznavanje granica doseljene, migrantske grupe po podrijetlu prepoznaju i sami migranti i pripadnici većinske populacije* (Božić, 1998:86). Ovome u prilog svakako ide i naše iskustvo. Nakon dolaska u Podgorje i predstavljanja, uslijedilo je raspravljanje o podrijetlu prezimena jedne od ispitivačica. Time se provela i svojevrsna provjera podrijetla.⁵⁷ Tek nakon, uvjetno rečeno, provjere i upoznavanja *korijenja*, naši su sugovornici postali opušteniji i raspoloženi za razgovor. Ova je potreba za smještanjem u određenu skupinu svakako pokazatelj određivanja prema Drugima. Naime, jedan od sugovornika je istaknuo: *O, pa ti si onda skoro naša*, aludirajući na blizinu Krivoga Puta i područja Like odakle su preci ispitivačice.⁵⁸

Prepoznavanje *Drugih* naglašeno je i prema drugim skupinama koje žive na virovitičkome području. Naime, područje je tijekom nekoliko desetljeća naseljavano stanovništvom, kako iz drugih regija Hrvatske, tako i iz drugih zemalja:

U Krčevinama su većinom bili iz Krivog Puta, a ovdje je bilo pomiješanih dosta. U sv. Đurđu je bilo dosta Mađara, ovdje je bilo dosta Šokaca i nas Primoraca, e onda Zagoraca, Međimuraca je dosta došli (...) a čujte dosta je to NDH i Pavelić naselio. On je naselio Zagorce u ta dolje sela, onda su Švabe morali ići van, pa su se Zagorci ovdje udomačili.⁵⁹ Raspoznavanje Drugih ponajviše se očituje kroz prezimena: a ostala prezimena koja nisu krivoputska, a pa neki su došli iz Bosne. To su Vokić, Kovačević, Blažević, Hanić, Halužan, Polak, Begić, a ima i švapskih prezimena, al kasnije su se svi mješali.⁶⁰ Sad su se poslije ovog rata Bosanci doselili, jedno deset familija (...) pa imamo bosanski jarak.⁶¹

⁵⁷ Radi se o provjeri prezimena (pitanja sugovornika: *od kojih Jurkovića? Čija si?*) i propitivanju vlastitih korijena.

⁵⁸ Ovaj citat nije transkribiran ni snimljen, već je cijeli događaj zabilježen kao vlastito/subjektivno iskustvo pri terenskome istraživanju.

⁵⁹ Vladimir Pavelić *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

⁶⁰ Josip Prpić, *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

⁶¹ Josip Pavelić *Zozan*, Krčevine, Virovitica

KULTURNI PROCESI

Tijekom istraživanja potvrdilo se kako se u imigracijskim uvjetima javljaju procesi kulturnih promjena pokrenuti preseljenjem skupine ljudi iz njihovih izvornih društava i kulturnih sredina u nova sociokulturna okruženja te stupanj stjecanja sadržaja kulturnih i društvenih vrijednosti i obilježja imigracijskog okruženja (usp. Heršak, 1998, 4-5). U nastavku ovog odlomka prikazuju se uočeni procesi akulturacije u odnosu na one pojave koje nastaju kada skupine pojedinaca, nositelja različitih kultura, uđu izravnim dodirnom u interakciju s drugom kulturom, što pak pokreće transformaciju izvornih kulturnih modela jedne ili obje skupina, a to označava promjene i adaptacije u društvu (usp. Ibid.; Bolaffi, 2003: 1-2). U pojedinim je primjerima adaptacija početna faza procesa asimilacije, odnosno procesa kojim pojedinci ili skupine postaju društveno–kulturološki slični drugim kulturnim sredinama, odnosno usvajaju tuđe kulturne i društvene vrijednosti i obilježja.⁶²

U prvim je danima suživota s domicilnim stanovništvom migratorno stanovništvo donosilo novitete:

Kad su ovi iz Krivog Puta dolazili donosili bi smokve, mendule a ovi to ovdje nisu ni vidjeli. Onda kavu, to su pomorci najviše donosili. Nije toga prije bilo, onda to bake prži kavu u tavi, pa miješaj s malo divke ili prži ječma da je ima više. A ovi tu nisu imali.⁶³

Iako se unutarnja migracija često definira kao preseljenje unutar istog kulturološkog i sociološkog prostora uvijek su vidljive bar poneke kulturološke razlike između dviju skupina stanovništva. No, u ovom radu nije riječ samo o te dvije kategorije; u tekstu se osim multikulturalnosti uočavaju i velike doze kulturnih pluralizama. Vidljivo je, naime, međusobno prilagođavanje etničkih skupina, točnije, dobrovoljno dosezanje zajedničkoga i novoga, ali i njegovanje posebnoga.⁶⁴ Sami su migranti uočavali razlike između pojedinih etničkih skupina. Tijekom razgovora isticali su da su ovdje došli zbog boljih uvjeta života i da su stoga spremno prihvaćali novitete kako

⁶² Detaljnije vidi u: Heršak, 1998, 12-13; Bolaffi et al, 2003: 19-22.

⁶³ Vladimir Prpić, *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

⁶⁴ O kulturnom pluralizmu vidjeti više u: Heršak, 1998: 127; Bolaffi et al., 2003: 183, 185, 219.

bi postigli isto. Kroz razgovore smo uočili da su na djecu primjenjivani i procesi enkulturacije.⁶⁵ Migranti su poticali i usvajanje kulturnih obrazaca ostalih etničkih skupina iz okruženja u kojem su djeca rasla ne bi li se mladi lakše uključili u društveni milje te imali bolji život, što se zrcali iz sjećanja Vladimira Prpića (Podgorje):

Moja baka je govorila: "Dico vidite kako je kod njih u Mađarskoj, i kod Švaba tako i mi možemo". Mi smo se odma prilagođavali i radili.

Kazivači druge i treće generacija migranata objašnjavali su kako nisu primjećivali razliku između načina gradnje kuća, interijera te načina života domicilnog stanovništva. Tome je u prilog Vladimir Prpić (Podgorje) kazao:

Imao sam i kolege i djevojke, družili smo se, nismo gledali tko je tko, al' nisam primjećivo razlike. Mi smo se odma utopili. Ono što je bolje, bolje je.

Na pitanje što su preuzimali iz kulturnih inventara drugih etničkih skupina, a što su zadržali iz života u Krivom Putu saznale smo:

Jedino kad su se klale svinje ... mi smo odmah prihvatili, al to je sve od Nijemaca ostalo. Mi smo palili (uklanjali dlake, op/a.), doduše, palilo se nekad i tu, al kak su svinje postajale veće tu su šurili vodom, jer veće svinje e bilo lakše furit. Onda smo obrađivali meso, moji su odma to počeli, kobasice, čurke. Jedino što smo pravili kukuruzne divenice (vrsta kobasica, op/a.), evo i sad namjeravamo praviti. To je od kukuruznog brašna, krvi i mesa malo. A čujte, to se nije imalo pa se šparalo, i onda nije bilo tih crijeva pa se u krpe spremalo, to je doneseno s Krivog Puta.⁶⁶

Prva je generacija migranata zadržala elemente u dijelovima godišnjih običaja primorskih Bunjevaca. Tako je Vladimir Prpić (Podgorje, Virovitica) objasnio:

Mi to sad ne radimo, al se sjećam kad je baka bila živa, onda smo sjekli badnjak sa živog drveta.⁶⁷

⁶⁵ O enkulturaciji vidi u: Heršak, 1998: 53; Bolaffi et al., 2003: 87-88.

⁶⁶ Vladimir Prpić, *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

⁶⁷ Vidi članak A. Vlatković: Godišnji običaji primorskih Bunjevaca Krivoga Puta, *Senjski zbornik*, (2005) 32, 317-348.

Zabilježile smo i prijenos kulturnih elemenata preko bračnih veza na primjeru sira *škripavca*, bitnog elementa identiteta Krivopučana.⁶⁸ Nakon što smo pitali kazivačicu što sve radi od mlijeka, između ostalog navela je i sir *škripavac*. A vi ste Mađarica, tko vas je naučio škripavac raditi? Kazala je: *A naučili su me, djed (od muža), Mara (sestra od muža)* (smijeh/op.a.). Na ovo se nadovezao suprug kazivačice, Vladimir Prpić (druga generacija migranata): *A šta vas interesira kak se pravi škripavac, ja znam*. Ovo odudara od ustaljenog obrasca podjele muških i ženskih poslova na području Krivoga Puta kada su u pitanju elementi identiteta migrantskog stanovništva.

U govoru i identifikaciji, kako na području Krivoga Puta, tako i na području Virovitice, svi upotrebljavaju nadimke iliti *špicnamete*. Svaka osoba ima nadimak, bilo obiteljski ili osobni (katkad i oba) koji se dobio po nekoj istaknutoj osobini ili od pridjeva čiji (npr. Jukini, Markova i sl.). Gdje god odlazili, zadržavaju svoj nadimak, a tek ga u rijetkim slučajevima mijenjaju, kao u primjeru Vladimira Prpića:

Slika 1: Detalj groblja u Krivom Putu (Podbilo) (M. Rajković, svibanj 2006.)

⁶⁸ Usp. Jurković, 2004: 189-212.

Matići po tati, a ovdje smo Jukinovi, a to je po maminom, jer je on bio Jure, Juke, tako su nas zvali tu u Slavoniji, a inače su nas po mami dole zvali Terezini. Bila neka baka Tereza.

Nadimci se u većini slučajeva navode i na nadgrobnim spomenicima, i to na groblju u Podbilu (Krivi Put), te nešto rjeđe na groblju u Krčevinama.⁶⁹

POVEZANOST S MJESTOM PODRIJETLA (TRANSLOKALIZMI)

Budući da su na području Krivoga Puta živjeli u mnogočlanim obiteljima⁷⁰, velik je dio rodbine ostajao živjeti na prostoru Krivoga Puta ili se selio u druge krajeve Hrvatske ili susjedne države. *Pored praćenja integracije migranata u sredinu u koju su doselili, te što im se događa na novoj destinaciji, antropologa zanima i jesu li ostali povezani s mjestom svog podrijetla i kako* (usp. Brettell:2003, 3-5). Na ta se pitanja daje odgovor u ovom odlomku. Osim prikaza komunikacije s ljudima koji su ostali u Krivom Putu te samim mjestom, pažnja se posvetila kontaktima s ostalom raseljenom rodbinom, trendu gradnja kuća za odmor te remigracijama u blizinu Krivoga Puta, odnosno turistički atraktivnije lokalitete.

O kontaktima s rodbinom koja je ostala živjeti na prostoru Krivoga Puta potomci su migranata kazali:

Pomagalo se, ako ništa javljali su im kad je tu bilo posla da dođu kad će doć, gdje ima što za kupiti i tako, jer su ljudi jedni drugog povlačili. Teško je bilo tamo živit.⁷¹

Zbog neadekvatne prometne povezanosti, odlasci su migranata u Krivi Put tijekom prve polovice 20. stoljeća bili rijetki.

Jedini je primjer obiteljske ispomoći nakon odlaska naveo Marko Tomljanović *Rilac* (Krivi Put) na pitanje: Nakon što je vaš brat (oko 1950. god./op.a.) otišao, koliko često je dolazio? *Svake godino oko Petrove,*

⁶⁹ Detaljnije o nadimcima upućujemo na rad Zlatka Tomljanovića *Peše* u etnološko povijesnoj monografiji *Živjeti na Krivom Putu* (u tisku).

⁷⁰ Vidi rad: Milana Černelić, Dvije zadružne obitelji na području Krivoga Puta, *Senjski zbornik* 27, Senj 2000, 199- 216.

⁷¹ Vladimir Prpić, *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

početkom sedmog miseca, onda mu počni godišnji, on je radio u sudu. On je najviše volio pomoć i njegova žena isto. E onda bi već kosili travu oko Petrove ... kosili, vozili, gonili svašta.

Svi su ispitani kazivači na području Virovitice, dakle potomci migranata, barem jednom posjetili Krivi Put:

U ono vreme nije bilo komunikacije, moj otac je pričo kad je prvi put tamo išo s mojim djedom (...) oni su prvo išli vlakom do Rijeke, onda od Rijeke do Senja brodom, pa pješke u Krivi Put, to je bilo prije 1970. A dobro, iša je i moj tata s mojom mamom, onda je tamo prvi put to vidio, ima je dvadesetak godina.⁷²

Sobom su često vodili i žene, pa i kada one nisu bile porijeklom iz Krivog Puta i djecu:

Moj čača pokojni, dok je još did bio živ, kaz'o: Ajde čača, ima da me odvedeš u moje rodno mjesto! Evo išla i moja supruga. Marijan (sin/op.a.) je bio četiri godine, 1963/64, onda smo prvi put bili dole. Još je bilo tih duša, mi zovemo duše primorske, onda su vikali: Joso, misliš da te ja ne poznam (smijeh/op.a.). Poslije sam bio jedno deset puta, sad je blizo, al nema umrlo je to sve, sad nikog ne poznam. I ljudi su otišli.⁷³

Tek je nekolicina mladih sugovornika (treća generacija migranata) pokazala interes za posjetu Krivom Putu; tako je Oliver Krmpotić *Vuča* (Podgorje, Virovitica) istakao:

Pa kako sad da kažem, meni je jako drago što moji korijeni vuku odande. Ne sad da bi ja otišo dole živjet. Tu sam rođen, tu mi je lijepo i sve, ali nekako srce me i tamo vuče. Osjećam jedan dio sebe tamo. Drago mi je da potječem odande, kad sam to sve vidio i bio, već sam puno godina bio tamo. I nekako priraslo mi je to srcu.

Današnji posjeti Krivom Putu svode se na obilazak ostataka obiteljskih kuća te obilaska groblja. Unatoč tome što su neki migranti, iz primjerice zapadne Europe, napravili obiteljske grobnice u Krivom Putu, te su nakon

⁷² Josip Prpić, *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

⁷³ Vladimir Prpić, *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

smrti ondje sahranjeni, nismo zabilježile niti jedan takav slučaj kod migracija na području Virovitice. Kao razlog tome kazivači navode što Krčevine imaju svoje groblje od sredine 20. stoljeća. No prilikom gradnje mrtvačnice u Krivom Putu, potomci Krivopučana financijski su pomogli njezinu gradnju. *Sad kad se gradila tamo mrtvačnica na groblju onda sam ja kupio ovdje novce od svih i slao tamo. Moji su svi tu sahranjeni, a ovi od prije ko bi to sad znao to je više od 100 godina prošlo*, kazao je Josip Prpić. Osim odlazaka u Krivi Puta, ponekad se odlazilo u ova područja na ljetovanje: *Imali smo kumove, prijatelje, znance u Senju na Kozjaku pa sam tamo išli na ljetovanje oni su iz Krivog Puta.*⁷⁴

Slika 2: Obiteljska fotografija migranata i njihovih potomaka prilikom posjete Krivom Putu na blagdan Majke Božje Snježne, 5. kolovoza 2001. godine, kojoj je posvećena Krivoputska crkva u Podbilu (iz obiteljskog albuma Olivera Krmpotića Vuče)

Iako se neki više ne sjećaju naziva zaselka iz kojeg su im doselili preci, ipak su imali želju otići običi djedovinu. Pojedine obiteljske veze između dalje obitelji izgubile su se u trećoj generaciji migranata, te se danas ponajviše održavaju obiteljske veze na razini Virovitice. Što je vidljivo na primjeru obitelji Josipa Pavelića *Zozana*:

Osto je tamo još jedan al nismo se čuli, pa smo izgubili veze, a recimo Željкова mama je moja teta. On je u Krivom Putu gradio kuću pa su mu kazivač i kazivačev brat išli pomagat. Mi smo uvijek išli raditi tamo, jer ja i brat smo se zidarijom bavili, pa obidi malo. Onda smo malo u Senju bili, svakako da imaš želju pogledat odakle su ti djed i baka, pa i roditelji.

⁷⁴ Josip Prpić, *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

Nakon uspostave bolje prometne povezanosti sedamdesetih godina 20. stoljeća, porastao je broj dolaska migranata i potomaka u Krivi Put ili Senj. Tako su započeli češći dolasci prilikom vjenčanja i sahrana članova obitelji. Mnogi raseljeni Krivopučani, pa tako i oni s područja Virovitice, nastoje se okupiti u Krivom Putu 5. kolovoza kada se u crkvi u Podbilu slavi blagdan Majke Božje Snježne, zaštitnice Krivopučana (vidi fotografiju br. 3).⁷⁵ Kontakti se održavaju i s rodbinom izvan domovine pri čemu ih se nastoji upoznati s rodnim krajem:

Rodbina iz Njemačke ... dolazili su većinom k nama. A onda kad su upoznali ovaj kraj ... išli su i u Krivi Put. Sad su oni već umrli pa dolaze djeca al rjeđe.⁷⁶

Potomci migranata prepoznaju područje Krivoga Puta kao netaknutu oazu prirode koja nudi prirodne lijekove i tradicijsku prehranu.

Možda ste bili kod mog strica, Draga i Marko Tomljanović Rilac, i tetke Mire Prpić Ropete tamo odma kod škole (...) prehrana, šta da vam kažem, ja sam imo problema sa želucem i Draga Rilac mi je skuhala neke čajeve, onda u onim Šimeričima neka teta Anka radi pekmeze.⁷⁷

Kroz ovaj primjer možemo, također, uočiti povezanost druge i treće generacije migranata s područjem iz kojeg vuku podrijetlo.

O kontaktima između generacija doseljenika i Krivopučana svjedoči trenutno najčvršća poveznica - nogometni klub. *A ima, sad ko ima vremena i 'ko je zdrav, ja sam bolestan. Pogotovo sad ovi s nogometom.* (dobro su povezani s Krivim Putem/op.a.) *Prije nisam mogo od posla* (ići u Krivi Put/op.a.).⁷⁸

⁷⁵ Upućujemo na rad koji detaljno obrađuje ovu temu. Marija Kulišić, Ivana Vuković: Majka Božja Snježna u pučkoj pobožnosti na području Krivoga Puta, *Senjski zbornik 31*, 2004, 239-260, te Rajković, 2004.

⁷⁶ Vladimir Prpić, *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

⁷⁷ Željko Tomljanović *Rilac*, Podgorje, Virovitica. *Teta Anka* (ujedno je i brend proizvoda) je izlagala pekmeze na Zagrebačkom međunarodnom sajmu *Eko-etno* 2005. godine.

⁷⁸ Josip Pavelić *Zozan*, Krčevine, Virovitica

KONTAKTI KROZ NOGOMETNE SUSRETE

Već je ranije u tekstu navedeno kako je suradnja između mještana Krivoga Puta i doseljenih Krivopučana razvijena kroz godišnje nogometne susrete. Razgovori s mještanima Podgorja ponajbolje su pojasnili o kakvoj se suradnji radi. Sin jednoga od pokretača ovih susreta, Oliver Krmpotić *Vučica* objašnjava:

Pa to je moj pokojni otac (Mirko Krmpotić/op.a.), on je, mi smo kao klinci išli s njima na more, dole u Senj i on je htio vit gdje se njegov otac rodio. Onda smo mi to sami tražili i strica je on odavde vodio, Tomu Krmpotića... Krivi Put i zaselak Veljun i onda je on nakon par godina potako inicijativu. U biti predložio nogometnom klubu našem da bi on pokušao uspostaviti kontakte s Krivim Putom. Čuo je da su oni osnovali klub i onda je on njima poslao službeni dopis za suradnju... da jedne godine mi idemo tamo, jedne godine oni vamo i ako ne pristanu na tu suradnju on će pokušati s drugim nogometnim klubom u blizini (...) oni su odgovorili da oni jesu za to i onda su oni otišli na dogovore.

Ovaj iskaz nadopunjuje Drago Cah, tajnik Nogometnog kluba "Podgorje":

Da, osamdeset i sedme godine (1987. započeli susreti/op.a.) i jedini prekid je bio kad je bila Oluja, devedeset i pete i kad je bio napad na Ogulin. (...) E, a kad smo došli tam nismo nikog poznavali. I javili smo se u poštu i jedna starija ženska i Vinko otišo kod nje i kaže: treba bi Milana Prpića broj. Ona tamo okrene, a ono trideset i dva Milana Prpića imamo u Senju telefon i kaže recite mi kojega. A mi smo dobili informaciju da je nadimak Ropeta. I čim je ovaj rekao Ropeta i nema odma (je pronašla telefonski broj/op.a.).⁷⁹

Velik značaj u susretima dvaju mjesta predstavlja odlazak gradonačelnika Virovitice 11. kolovoza 2006. godine u Senj na utakmicu nogometnih klubova "Bunjevac" i "Podgorje".⁸⁰ Suradnja utemeljena na nogometnim susretima

⁷⁹ Priča istoga sadržaja ponavlja se i u drugim razgovorima i rado se prepričava kao anegdota.

⁸⁰ Tri internetske stranice donose vijest o susretima, službene stranice grada www.virovitica.hr, te nezavisne www.virovitica-online.com i www.virovitica.net.

dobiva novu dimenziju uključivanjem predstavnika grada Virovitice pri čemu više nije naglasak na suradnji migranata već gradova, Senja i Virovitice. U članku tako stoji:

I ovog ljeta vodstvo i igrači nogometnog kluba Podgorje otputovali su kod svojih prijatelja u Krivi put i Senj. Ova sportska suradnja uspostavljena je 1986. godine na inicijativu pokojnoga Mirka Krmpotića, a budući da u Podgorju i okolici živi dosta građana koji imaju korijene iz tog dijela Hrvatske, suradnja traje već dva desetljeća. U okviru dvodnevnog boravka jučer su položeni vijenci na groblju na Krivome putu i na grob legendarnog hrvatskog branitelja Damira Tomljanovića Gavrana, a odigrana je i tradicionalna nogometna utakmica u Krivome putu. Izaslanstvo grada Virovitice predvodio je gradonačelnik Zvonko Kožnjak, koji se tom prigodom jučer susreo s gradonačelnikom grada Senja i razgovarao o uspostavi još boljih veza između ta dva grada. Oba gradonačelnika izrazila su zadovoljstvo ovom dugogodišnjom suradnjom dvaju nogometnih klubova, ali slijedeći korak mora biti gospodarska i turistička suradnja ova dva grada, istakli su gradonačelnici. (Z.J.)⁸¹

Iz ovog se navoda može iščitati pomak u dotadašnjim susretima. Prema sugovornicima s virovitičkoga područja, to su do 2006. godine bila neobavezna druženja, *nogometno zabavni spektakl s tombolom*.⁸² Posjetom službene osobe iz jednog grada susreti više nisu samo nogometna druženja, nego *uspostavljanje sportske, kulturne i privredne suradnje gradova Senja i Virovitice*.⁸³

KONTAKTI S OSTALIM BUNJEVCIMA

Osim susreta nogometnih klubova, u Podgorju je potaknuta akcija osnivanja zavičajnoga kluba Bunjevac s funkcijom okupljanja Bunjevaca i

⁸¹ http://virovitica-online.hr/vijesti/print_article3665.htm.

⁸² Ovako je glasila najava u radio emisiji 16. srpnja 2005. na Radio Virovitica. Arhiva GmVtc.

⁸³ <http://www.virovitica.net/print.asp?clanakID=4680>.

razmjenom iskustava s Krivim Putem. Među inicijatorima ovog kluba svi su sugovornici isticali preminula Lolu Prpića (novinar). Vladimir Pavelić *Kuzman* sjeća se početaka osnivanja kluba i njegove sudbine:

A vidite, ja sam htio radit. Bio je tu neki Lola Prpić, on je htio biti za to. Ja i on smo čak išli u Senj da bi se dogovorili za to, kakav bi žig bio i to...I svi su to prihvatili, i mladi, u hotelu smo Slavoniji (nekada u centru grada smješten/op.a.) radili kad bi dobili prostor da se možemo sastajati. E, neko je htio nekakvu veću slavu, drž ovo, drž ono i to je to. Ljudi su se rastrgali. A, to zbog škrtoće i nesuglasica oko članarine. (...) a kratko je i trajao, i bili smo jednom u Mađarskoj, susreli se s onim ljudima iz Subotice, Vojvodine, jel'. Ali bila je nekakva kriza, pa opet poslije nismo mogli.

Nakon početne inicijative potomaka migranata, koji su ujedno imali i društvene funkcije (predstavnici medija i županije), pokušaju su uspostavljanja čvršćih veza s ostalim bunjevačkim ograncima pokušale pridonijeti političke elite devedesetih godina 20. stoljeća. O ovome nam je Željko Tomljanović *Rilac* (dipl. ing. građevine, Podgorje, Virovitica) kazao:

Bio sam ja u Baji s Tonkovićem, dok je pokojni Vlado Gotovac bio živ. On je ispred Sabora bio zadužen za to. Prpić Lolo, Beljo Ante, ravnatelj Hrvatske matice iseljenika, a to je bilo otprilike kad su se razišli HSLS i LS. Ja sam vozio, išo s autom, a ovi su išli iz Sabora. To nije bila naša inicijativa već iz Sabora, a mi smo nju prihvatili. Ja sam išo kao predstavnik županije. Onda smo dogovorili da će Bela Tonković doć tu u Viroviticu, trebo je bit Bunjevački sabor. Jel plan je bio da se objedine svi Bunjevci, imate Bunjevaca i u Požegi, Đakovu, Osijeku (...) a bio je plan, u početku da se stvori udruga i to je sve palo u vodu. A zašto? Boljka Bunjevaca od davnina, zašto ja to nisam nego ti? Svako sebi vuče zasluge. Ko je dalje bacio kamen.

U razgovorima s kazivačima zapaženo je da kod nekolicine postoji želja za uspostavljanjem kontakata s bačkim ogrankom Bunjevaca. Takva suradnja započeta je između primorskih i bačkih Bunjevaca. Ideja je krenula na poticaj pojedinaca, pri čemu su opet potpomogle lokalne političke elite i svećenstvo. Naime, Hrvatska udruga kulture "Lajčo Budanović", Mala Bosna, iz Subotice gostovala je u Senju i Krivom Putu prilikom proslave

blagdana Majke Božje Snježne, 5. kolovoza 2006. godine.⁸⁴ Stipan Dulić, tajnik društva, o inicijativi je kazao:

Rođen sam u Maloj Bosni, 1994. kad je rat bio ... nama je ponuđena zamjena, pa sam ja zamijenio stambeni objekt u Subotici za Senj i boravim ponekad u Senju. Dogovarao sam sa svećenikom da dođemo ovdje...da se uspostavi suradnja ovih primorskih s Bačkim Bunjevcima.

O važnosti gostovanja za bačke Bunjevce isti je kazivač dodao:

Put je financirala Republika Hrvatska, preko konzulata najveći dio, jače od polovine ... ja bi volio kad bi se to svake godine održavalo, a ujedno bi želio ugošćavati i ovdašnje Bunjevce, ja bi volio...da pokažemo ondašnjim Bunjevcima Hrvatsku kulturu ovih Bunjevaca. A nama je značajno našoj duci pokazati Hrvatsku da bi se to održalo, onda di ćeš ih odvesti, svi žele ić na more. Vam to nije ništa al nam je, to je za njih taki doživljaj da je to neopisivo, evo loše je vrime al to nije važno, oni su se kupali. Većina od njih je prvi put u Hrvatskoj.

GRADNJA VIKENDICA I KUĆA

Prema podacima iz zadnjeg popisa stanovništva za 2001. godinu, na prostoru Krivog Puta živjelo je 233 stanovnika.⁸⁵ Prema našim saznanjima zimi ondje živi još manji broj, budući da se radi o stanovništvu treće životne dobi koje uglavnom odlazi djeci u veća urbana središta (Senj, Novi Vinodolski, Rijeku). Zadnjih dvadesetak godina mnogi obnavljaju stare kuće ili grade nove i ondje borave tijekom ljetnih mjeseci.

Potomci Krivopučana iz okolice Virovitice također prate ovaj trend. Jedan od vlasnika takve kuće je i Željko Tomljanović:

Tamo mi je djedovina. Tu di smo napravili kuću tu je bilo guvno gore (...) negdje smo 80- tih napravili kuću, to je slučajno bilo (...) dovezo (građu/op.a.) u Krivi Put i zvaio bratiće iz Senja aj dođite pomoć gradit kuću. Oni se najprije uvrijedili kako neću gradit na očevini, već tu gdje

⁸⁴ Doputovali su u petak 4. kolovoza i otputovali 8. kolovoza. Bili su smješteni kod ljudi u Senju i svećenika. Folklorna sekcija nastupila je u Krivom Putu i Senju, prisustvovali su svetoj misi u Senju, obišli Gradski muzej i tvrđavu Nehaj.

⁸⁵ Državni zavod za statistiku, <http://www.dzs.hr/Hrv/Popis%202001/popis/popis>.

je mater rođena, a kad je meni tamo bilo ljepše, ja sam bježo što više od ceste i gledao sam da imam i šternju (spremište za vodu, op/a.)... moj stric Marko, taj bratić Srećko... od kuma dva sina pomagala (...) samo mi je žao što ne mogu više bit gore (...) Nema boljeg mjesta za odmor sam se čovjek mora naviknut na tišinu.

Osim što su se zadržali tradicijski obrasci pomoći prilikom gradnje kuća (zvano *moba*), rođaci pomažu prilikom gradnje stambenih objekata. Kuće za boravak ne koriste isključivo vlasnici, kojih katkada zna biti više, već i šira obitelj, kumovi i prijatelji.

Poneki razmišljaju o gradnji vikendica, ali susreću se s problemima, kao što se vidi u kazivanju Josipa Prpića (Podgorje, Virovitica):

Mi smo razgovarali (rodbina/op.a.), mi imamo tamo dio zemlje i razgovarali bi da bi napravili nešta tamo obiteljsko...al problem je prijepis, ima te zemlje masu. Tamo ima šuma, al ovaj komad de bi se gradilo dijeli se na nas 4,5 sad jel 'očemo, nećemo, sad pohvataj očemo, nećemo, ko bi htio. Čak ako oni i neće, moraš imat i nji'ove dozvole, pa onda hvatat familiju to je sad svagdje.

TRAJNA VRAĆANJA

Najveći su valovi iseljavanja iz Krivoga Puta u bliža urbana središta bili tijekom šezdesetih godina 20. stoljeća. Ovo iseljavanje prati migracijske trendove što potvrđuju i podaci iz literature za područja ostalih dijelova Hrvatske:

Kao točka preokreta uzima se reforma 1965. godine (...) osnovna značajka takvog modela se zasniva na masovnom transferu radne snage iz sela u grad, tj. iz poljoprivrede u industriju (Živković et al., 1995:14).⁸⁶

Većina je Krivopučana u navedenom razdoblju odselila u Senj, u gradsku četvrt Mundaričevac, odnosno Kozjak. Razlog što su se gotovo svi preselili

⁸⁶Mjera gospodarske politike prema selu i poljoprivredi djelovala je destimulirajuće na razvoj poljoprivrede i ostanak na selu. Prometna izoliranost, nedostatak agrarne infrastrukture, kulturnih sadržaja, te slabi razvoj društvenih djelatnosti temeljni su potisni činitelji deagrarizacije i deruralizacije.

u istu četvrt naveo je Zlatko Tomljanović *Pešo* (Senj): *Pomodarstvo, jedan je napravio kuću u Senju pa drugi i treći bitno da je krenulo*. U navedenoj četvrti žive od 1962. godine bračni par Milan i Nada Prpić *Brkac*. Razlog preseljenja iz Šušnja (Krivi Put) objasnili su:

To je po našem običaju ovca ovci leti, tako svak svome. Voliš susjeda imat svog, recimo jedino je Pepo Ličanin kod nas. I ima vamo još jedan Hercegovac, ostalo su sve Krivopučani.

Osim radnih migranata u obližnja urbana mjesta, pedesetih godina 20. stoljeća i ranije, u Senj su uglavnom selili mladi radi potreba srednjoškolskoga obrazovanja, nakon čega bi ondje ostajali živjeti.⁸⁷

Vladimir Pavelić (Podgorje, Virovitica) na pitanje o povratku u Krivi Put odgovara:

A moji nisu (se poželjeli vratiti u Krivi Put/op.a.), ali pokojna baka je govorila, mamina mama, inače je prirodno bila inteligentna, nije išla u školu ali je znala čitat, a to si jedan drugog učio. E, kaže ni mrtvu me gore nemojte vodit.

Neimaština i glad koje su bile prisutne početkom 20. stoljeća na primorskome su području ostavile neizbrisiv trag među prvom skupinom migranata. No, već smo u drugoj generaciji migranata zabilježile promjenu mišljenja. Kazivači iz Virovitice naveli su primjere kasnijih remigracija, i to odlazaka u Senj. Zanimljivo je što su se i oni, kao i većina Krivopučana smjestili u isti dio grada Senja:

Šolići su, kad je Marko oša u penziju 1965., otišli natrag dole živjet radi zdravlja ... on je bio star ko moj otac (rođen početkom 20. stoljeća, op.a.), on je bio meni krsni kum (...) obolio tu na te bronhe ... otišo u Senj i napravio si kuću i doživio 90 godina. Onda je otišo njegov brat jedan pa drugi, s obiteljima, bilo je njih ovdje petero braće i dvi sestre (...) s djecom su otišli tamo. Oni su gore iznad benzinske, taj dio se zove Kozjak. Odma prvu cestu (ulicu) ima Marijan, a drugu ovaj drugi, tamo su sve krivopučani naseljeni.⁸⁸

⁸⁷ Usporedi: Rajković, 2004:272-273.

⁸⁸ Vladimir Prpić, *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

Kazivači su u razgovorima često navodili raseljenu rodbinu i česte remigracije. Stječe se dojam da im nekoliko seljenja tijekom života ne predstavlja nikakav problem što potvrđuje karakteristiku ove regije, pa i čitave Ličko-senjske županije kao prostora izrazite migracijske mobilnosti stanovništva. Jedna od mnoštva migrantskih priča je i obitelji Filipović:

Djed je bio u Americi osam godina, i to u Kanadi (otišao je 1906), najprije je došao u Ameriku, pa je ošao tako malo po malo za poslom u Kanadu. Bio je 1888. godište, a 1984. je umro sa 96 godina. On je 1908. gradio prugu Princ Rubert-Vankuver ... celo je vreme radio na toj pruzi. 1914. je došao kući (...) onda se oženio, i stric taj što je još uvijek živ, što živi u Škrljevu je rođen 1919. godine, onda je 1924. došao moj otac (...) svi su se rodili kasnije tu (na području Virovitice/op.a.), al su kasnije (nakon 1945. godine/op. a.) odlazili živjeti u Rijeku i Škrljevo.⁸⁹

Svi su kazivači isticali kako su zadnjih dvadesetak godina popularne remigracije u turistički atraktivnija mjesta u blizini Krivoga Puta:

Al ljudi su se dosta i vratili, ljudi su otišli dole, a čujte sad je tamo bolje, al ne gore na brdo već dolje u Senj, Novi Vinodolski i okolo.⁹⁰

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U radu se prikazuje studija slučaja homogene migracije zbog ekonomskih razloga na primjeru preseljenja dijela Krivopučana iz ruralnog prostora s obronaka primorske strane podno Velike Kapele u također ruralni prostor u drugoj regiji Republike Hrvatske, u okolicu Virovitice. Migracije iz Krivoga Puta bile su dobrovoljne. U početku privremeni (najčešće sezonski) odlasci manjih skupina, uglavnom mladih muškaraca. U periodu od dvadesetak godina počinju se pretvarati u trajna preseljenja, a posebice je na to utjecao postupni dolazak djevojka, odnosno žena i formiranja obitelji. Odlazak za nekim tko na bilo koji način privlači aktera migracija dovodi do stvaranja mreža i migracijskih valova. U ovom je slučaju rezultiralo formiranjem novoga dijela naselja Rezovac, nazvanog Rezovačke Krčevine.

⁸⁹ Dinko Filipović *Vicinov*, Virovitica

⁹⁰ Vladimir Prpić, *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

Najveći su potisni činioci ujedno bili i najveći privlačni činioci: bolje ekonomske mogućnosti u drugoj sredini, stjecanje bolje naobrazbe i bolji uvjeti rada, bolji životni uvjeti. Glavni razlog raseljavanja Krivopučana bila je ekonomska stagnacija poljoprivrede, nepostojanje infrastrukture i komunikacije s bližim urbanim centrima.

Unutarnje migracije su one pri kojima pojedinci ostaju u sklopu istog socio-kulturnog-političkog prostora, ali se geografski kreću (Živković et al. 1995:10). No, u ovom je radu vidljivo kako imigranti i kod unutarnje migracije prolaze cijeli niz procesa prilagodbe u novoj okolini. Koliko će trajati prilagodba i kakav će biti način i stupanj integriranosti u novu okolinu, ovisi o nizu faktora. Osim kazivanja migranata i njihovih potomaka, mnogobrojni su podaci, kako o ovim temama tako i mnogim drugim, dobiveni iz matičnih knjiga (rođenih, krštenih, vjenčanih). Istraživanje pokazuje da je najveći broj prve generacije migranata (a većim dijelom i druge generacije) sklapao brakove međusobno, kao i kumstva te time činio socijalne poveznice i (ne)svjesne simboličke granice društvenih zajednica. Trebalo je dvadesetak godina da migranti mogu kao mjesto stanovanja navesti ulicu i kućni broj, odnosno da se integriraju kao ravnopravni građani. Ova su dva naselja infrastrukturu (ceste, struju) dobila tek 70-ih godina 20. stoljeća. No, danas stanovnici ovih naselja ističu da žive u poželjnom prostoru: *Jel smo atrakcija što smo blizu grada, al opet je mir, imaju ceste i sve, a opet je priroda.*⁹¹ Jedan od naših ciljeva bilo je istraživanje današnje povezanosti migranata i njihovih potomaka s lokalnom zajednicom, u ovom primjeru Krivim Putem. Geografska udaljenost od domicilnog prostora određuje, u pravilu, kontinuitet i intenzitet veza sa srodnicima, prijateljima i cijelim socijalnim i kulturnim miljeom iz kojega su migranti došli. Fizička komunikacija raste nakon 70-ih godina 20. stoljeća kada je poboljšana prometna povezanost.

U imigracijskim se uvjetima javljaju procesi kulturnih promjena pokrenuti preseljenjem skupine ljudi iz njihovih izvornih društava i kulturnih sredina u nova sociokulturna okruženja (usp. Heršak 1998, 4-5). Ova studija slučaja potvrđuje kako se isti procesi događaju i kada je u pitanju unutarnja migracija. No, na području Virovitice uočavamo da odnos nije bio samo

⁹¹ Josip Prpić, *Matići, Jukini*, Podgorje, Virovitica

između dvije skupine stanovništva, uobičajeno migratorne i domorodačke. Naime, na ovom prostoru žive brojni pripadnici raznih nacionalnih manjina i stanovnika različitih regionalnih provenijencija, primjerice Mađari, Nijemaci, *Zagoraci*, *Šokci*, *Bosanci* stoga pronalazimo kulturnu pluralnost. Danas se oni međusobno prepoznaju i njeguju pojedine segmente svoje kulture. No, paralelno usvajaju obrasce drugih kultura, te ženidbenim vezama prenose elemente jedne kulture preko druge u treću kulturu. U radu uočavamo procese akulturacije i asimilacije, ali i kako je u procesima konsolidacije ova bunjevačka subetnička skupina zadržala subjektivni osjećaj identiteta. Potomci Krivopučana pokazuju određene svojstvenosti koje ih razlikuju od domicilnoga stanovništva, kao što je to primjerice slučaj kod govora gdje se povlače različitosti vlastite skupine od starosjedioca *Mikeša*. Zatim, prepoznavanje kod prezimena i obiteljskih nadimaka, što nije zabilježeno kod ostalih skupina ovoga područja. Tijekom razgovora kazivači su isticali pripadnost bunjevačkoj skupini.⁹² Djelomično se pripadnost skupini odražava kroz nogometne susrete. Na mrežnoj je stranici sela Podgorje spomenuto tek u jednoj rečenici doseljenje iz Like i Gorskog kotara.⁹³ Ovo može ukazivati na činjenicu da se svijest o pripadnosti ipak gubi s daljnjim generacijama migranata, dok pak kod nekih raste osjećaj pripadnosti. Odnos prema mjestu podrijetla je zaista individualan, sjetimo se migrantice koja je kazala: *Ni mrtvu me nemojte gore vodit*. U drugim primjerima imamo migrante koji su i nakon preseljenja barem jednom godišnje odlazili u Krivi Put te inicirali jednogodišnje posjete, u početku preko nogometnih susreta. Inicijativa migranata privukla je i potporu političkih elita (bilo gradonačelnika, ili saborskih zastupnika), a budućnost će pokazati hoće li to potaknuti jačanje svijesti o pripadnosti bilo kraju iz kojeg potječu, odnosno bunjevačkom ogranku (primorski Bunjevci) ili cjelovitoj bunjevačkoj skupini. U ovim je temama vidljiva važnost pojedinačnog pristupa svakom pojedinom migrantu, odnosno potomku. Naime, neki su se nakon mirovine preselili u Senj, neki obnavljaju stare kuće na Krivom Putu ili grade vikendice. Prilikom višednevnog boravka u Virovitici, proćuo se glas da radimo intervju e s

⁹² Tema u kojim segmentima društva se ova skupina predstavlja kao Bunjevci ili njihovi potomci ostaje za neki budući rad.

⁹³ Usp. www.podgorje.net/povijestpodgorja.php

potomcima Krivopučana. Nakon dva dana pojedinci su sami zvali u Muzej Virovitica i pitali kad bismo mogli s njima razgovarati, budući da i oni imaju nešto za kazati.⁹⁴

LITERATURA

- ADAMČEK, Josip (1986): Prilozi povijesti Virovitice (od sredine 18. do sredine 19. stoljeća), *Virovitički zbornik 1234-1984*, Virovitica, 157-179.
- BOŽIĆ, Saša (1998): Etničnost migracijskih zajednica: nastajanje novih manjina, u: ur.R. Čičak-Chand i J. Kumpes, *Etničnost, nacija, identitet – Hrvatska i Europa*, Zagreb, 85-100.
- BOLAFFI, Guido, Rafaele Bracalenti, Peter Braham and Sandro Gindro (2003): *Dictionary of Race, Ethnicity & Culture*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- BRETTEL, Caroline (2003): *Antropology and Migration. Essays on Transnationalism, Ethnicity and Identity*. Altamira Press, A Division of Rowman & Littlefield Publishers, Inc. Walnut Creek, Lanhan, New York, Oxford. str.1-7.
- CASTELS, Stephen & Mark J. Miller (2003): *The age of Migration*. Palgrave Macmillan, str. 278-286.
- COHEN Robin (ed.) (1995):. Contents i Part one-Prologue. U: *The Cambridge Survey of World Migration*, Cambridge University Press, str. 1-9.
- ČAPO, Jasna (1988): Etnologija između demografije i socijalne historije, *Etnološka tribina II*, 5-16.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna, Valentina Gulin Zrnić, Goran Pavel Šantek (2006): Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja. U: *Etnologija bliskoga: Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. (ur.) Čapo Žmegač, Jasna, Valentina Gulin Zrnić, Goran Pavel Šantek, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 35-42.

⁹⁴ Unatoč tome što se danas prakticira skrivanje identiteta kazivača (usp. Čapo Žmegač et al., 2006. 35-42) u ovom članku odlučile smo navesti podatke budući da su kazivači to željeli. U nekoliko iskaza identitet je sakriven isključivo odlukom autorica.

- ČERNELIĆ, Milana (2005): Pristupi istraživanju bunjevačkih identiteta, *Studia ethnologica Croatica*, vol 17, Zagreb, 25-47.
- HERŠAK, Emil (1998): *Leksikon migracijskog i etničkog nazivlja*, Institut za migracije i narodnosti, Školska knjiga, Zagreb
- HORVAT, Rudolf (2001): Povijest grada Virovitice, Matica Hrvatska, Virovitica.
- HORVAT, Zvonimir (2002): Šumske željeznice u Hrvatskoj (2), u: Hrvatske šume, broj 63, ožujak, 34-35.
- JONJIĆ Pavao (ur.) (1998): Uvod. U: *Izješća iseljeničkog komesarijata u Zagrebu 1922.-1939.*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 5-9.
- KORENČIĆ, Mirko (1979): *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971.*, JAZU, knjiga 54., Zagreb.
- LAJIĆ, Ivan (ur.) (1998): Predgovor. U: *Migracije u Hrvatskoj regionalni pristup*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 7-9.
- MESIĆ, Milan (2002): *Međunarodne migracije, tokovi i teorije*. Zagreb, Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Biblioteka Societas.
- PAVLICA, Dane (1986): Razvoj školstva i prosvjete u virovitičkom kraju, *Virovitički zbornik 1234-1984*, Virovitica, 463-472.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin (1986): Prilog poznavanju agrarnih odnosa u virovitičkom kotaru potkraj 19. i početkom 20. stoljeća, *Virovitički zbornik 1234-1984*, Virovitica, 185-194.
- RAJKOVIĆ, Marijeta (2004): Prilozi poznavanju migracija Krivopučana. *Senjski zbornik 31*, 261-286.
- RAGUŽ, Mirko (1990): Osnovna škola Krivi Put, *Senjski zbornik 26*, 343-360.
- SABLJAK, Tomislav (2001): *Rječnik hrvatskog žargona*, Biblioteka Lexica, Zagreb, str. 224.
- TARI, Dragutin (1986): Prilozi za poznavanje razvoja drvne industrije u Virovitici, *Virovitički zbornik 1234-1984.*, Virovitica, 581-590.
- UROIĆ, Marija, Antun HURM, (1994): Njemačko-Hrvatski rječnik s gramatičkim podacima i frazeologijom, 2. izdanje, Školska knjiga, Zagreb, str. 655.

VRANJEŠ, Karlo (2005): Virovitički ("mikeški") govor, u: *Zavičaj – časopis ogranka Matice Hrvatske u Virovitici*, Virovitica, 29-30.

ŽIVKOVIĆ, Ilija, Željka ŠPORDER, Duško SEKULIĆ, (1995): *Asimilacija i identitet*, Školska knjiga, Zagreb, str. 10-18.

IZVORI

JURKOVIĆ, JASMINA (2005-2006): Transkripti s terenskih istraživanja virovitičkih Bunjevaca, Arhiv Gradskog muzeja Virovitica.

Knjige Indeksa rođenih (od 1908. do 1925., od 1926. do 1934., te od 1935. do 1945, Mjesni ured Suhopolje.

Knjige rođenih i krštenih br. 403 (od 1917. do 1922. godine), br. 404 i 405 (od 1922. do 1931. godine). Matični ured Virovitica.

RAJKOVIĆ, MARIJETA (2002-2006): Transkripti s terenskih istraživanja na području Krivoga Puta. Arhiv Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Zagreb.

RAJKOVIĆ, MARIJETA (2006): Transkripti s terenskih istraživanja virovitičkih Bunjevaca, Arhiv Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Zagreb i Arhiv Gradskog muzeja Virovitica.

Vjenčanik 1904.-1923. (knjiga 446) i *Vjenčanik* 1923.-1939. (knjiga 447). Mjesni ured Suhopolje.

Zavičajnik mjesta Rezovac (sastavljen je na osnovu starih popisa zavičajnika i listina domaćinstava koje su sastavljane povodom *Općeg popisa stanovnika* 1932. godine). Općina Suhopolje.

MREŽNE STRANICE

www.dzs.hr/Hrv/Popis%202001/popis/popis (zadnji puta posjećeno 5.11.2006.)

www.imin.hr/page/index.aspx?r=2&r1=11 (zadnji puta posjećeno 5.11.2006.)

www.mikesland.hr (zadnji posjet 8.11.2006.)

www.virovitica.hr (zadnji posjet 8.11.2006.)

www.virovitica-online.com (zadnji posjet 8.11.2006.)

www.virovitica.net (zadnji posjet 8.11.2006.)

www.podgorje.net (zadnji posjet 8.11.2006.)

POPIS KAZIVAČA⁹⁵

Vladimir Prpić *Matići, Jukini*, rođen 1936. godine, Podgorje, (druga generacija migranata)

Josip Prpić *Matići, Jukini*, rođen 1967. godine, Podgorje (treća generacija migranata)

Oliver Krmpotić *Vuča*, rođen 1973. godine, Podgorje (treća generacija migranata)

Drago Cah, rođen 1952. godine, Podgorje

Marc Šojat, rođen 1966. godine, Virovitica (druga generacija migranata)

Vladimir Pavelić *Kuzman*, rođen 1952. godine, Virovitica

Josip Pavelić *Zozan*, rođen 1949., rođen i živi u Krčevinama (druga generacija migranata)

Jela Pavelić *Zozanova*, rođena 1955., Krčevine (druga generacija migranata)

Željko Tomljanović *Rilac*, rođen 1950. godine u Podgorju, Virovitica (prva generacija migranata)

Dinko Filipović *Vicinov*, rođen 1954. godine, Virovitica (prva generacija migranata)

Ivan Filipović *Vicinov*, rođen 1924. godine u Krmpotama, kao dijete doselio u Viroviticu

Marko Pavelić *Mijatina, Zekić*, rođen 1917. godine u Podbilu (Krivi Put)

Milan Prpić *Brkac*, rođen 1934. godine u Šušnju, od 1962. godine živi u Senju

⁹⁵ Zahvaljujemo se kazivačima na izrazitoj susretljivosti i gostoljubivosti, te ukazanoj povjerenju prilikom posudbe starih obiteljskih fotografija za skeniranje.

Nada Prpić *Grgaičina*, rođena 1939. godine u Kosovoj Buljimi, od 1962. živi u Senju

Milan Tomljanović *Periša*, rođen 1927. godine u Alanu (Zamalić), živi u Senju

Ivan Tomljanović *Rokin*, rođen 1940. godine u Vrataruši (Krivi Put)

Draga Tomljanović, *Rilčeva*, rođena 1937. godine, Katići, Krivi Put

Marko Tomljanović *Rilac*, rođen 1935. godine, Katići, Krivi Put

Tomljanović Zlatko *Pešo*, rođen u Krivom Putu, živi u Senju

Petar Tomljanović *Čona*, rođen 1934. godine, Podbilo (Krivi Put)

BUNJEVCI KRIVOPUĆANI FROM PRIMORJE
IN THE AREA OF VIROVITICA
(CASE STUDY OF INNER MIGRATION)

Summary

The article presents a case study of inner migration concentrated on the relocation of a larger group of people from a rural area on the coastal slopes of Velebit beneath Velika Kapela (Krivi Put), to another rural area in a different region of the Republic of Croatia, the countryside of Virovitica to be more precise. One presents migrations of the twenties and the thirties of the 20th century, when they were occurring on a larger scale, and when migrations were becoming permanent. After years of transient departures for the area of Virovitica, Krivopučani gradually started to remain living there, and they formed a settlement Rezovačke Krčevine, but also started to buy properties in the village Podgorje.

The study is based on empirical research, and the material was collected over a period of a few years in the area of Krivi Put (2003-2006) as well as in the area of Virovitica (2005-2006). The data regarding migrations from the period of the late 19th and early 20th centuries was collected in interviews, that is, through *life stories* of the migrants, their descendants and habitants of Krivi Put who had not migrated. A part of the research was conducted in the Register Office in Virovitica where the authors went through a few birth and baptism registers, and in the local office of Suhopolje where they inspected the birth indexes, as well as the book of married couples – *Vjenčanik*, and *Zavičajnik mjesta Rezovac*. The authors have also used online databases.

The paper gives answers to the following questions: why do people migrate, who moves and what happens after they have moved? One has recorded memories of the first years of life. The paper presents relations between the migratory and domiciliar population, with an emphasis on cultural processes and boundaries between groups. One has also recorded remigrations of the second and third generations of migrants who started to renovate their old family houses, and build new vacation houses in the area of Krivi Put, as well as in nearer attractive tourist destinations. One has also recorded attempts to preserve awareness of the Bunjevac identity.

In spite of processes of acculturation and assimilation of a great number of migrants' descendants, there is great awareness of their origin in Krivi Put, that is, their affiliation to a branch of Bunjevci (coastal Bunjevci) and to the Bunjevci ethnic group in general.

Key words: coastal Bunjevci, inner migration, translocalisms, Virovitica, Krivi Put